

Federalizacija Austro-ugarske monarhije: spas monarhije ili odgoda neizbježnog?

Žeger, Franjo

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:549982>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Franjo Žeger

FEDERALIZACIJA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE: SPAS MONARHIJE ILI
ODGODA NEIZBJEŽNOG?

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, kolovoz 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Franjo Žeger

FEDERALIZACIJA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE: SPAS MONARHIJE ILI
ODGODA NEIZBJEŽNOG?

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Povijest/Filozofija

Mentor: izv. prof. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

MB: 0009075708

Rijeka, kolovoz 2021.

SAŽETAK

Ovaj rad obuhvaća povijest razvoja nacionalne svijesti naroda Habsburške Monarhije, odnosno Austro-Ugarske Monarhije tijekom 19. i ranog 20. stoljeća. Rad ukratko prikazuje pojavu narodnih preporoda u prvoj polovici 19. stoljeća i njihovu postepenu preobrazbu u nacionalne programe, svaki sa svojim političkim ciljevima koji često nisu kompatibilni s ciljevima drugih nacionalnosti. Zatim su prikazane poteškoće na koje Monarhija nailazi zbog pojave i jačanja nacionalnih pitanja te nedostatka motivacije vladajućih i zadovoljavajućih planova za rješavanje nacionalnih problema. Cilj analize pojave narodnih preporoda, njihove transformacije u nacionalne program te društveno-političkih previranja služi za prikazivanje federalizacije kao jednog od mogućih rješenja. Predstavljena je opsežnost problema s kojima se Monarhija susreće u drugoj polovici 19. stoljeća te neki od planova za njenu federalizaciju, koju manji narodi vide kao rješenje nacionalnih pitanja. Objasnjeno je kako je došlo do propadanja planova zbog neslaganja političkih vodstva naroda Monarhije.

Ključne riječi: narodni preporod, nacionalizam, Habsburška Monarhija, Austro-Ugarska Monarhija, federalizacija, 19. stoljeće, Proljeće naroda, apsolutizam, Franjo Josip, Josip II., Metternich

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Posljedice Francuske revolucije i Napoleonskih ratova na Habsburšku Monarhiju ...	3
2.1 Austrija	3
2.2 Mađarska	4
2.3 Slovenija i Hrvatska	5
2.4 Češka.....	6
2.5 Bečki kongres i teritorijalne promjene u Austrijskome Carstvu.....	6
3. Nacionalna previranja i narodni preporodi od početka 19. stoljeća do 1848. godine... 8	8
3.1 Romantizam.....	8
3.2 Tri vrste nacionalizma.....	8
3.3 Njemački nacionalizam	10
3.4 Mađarski narodni preporod	13
3.5 Hrvatski narodni preporod	15
3.6 Češki narodni preporod	16
3.7 Poljski narodni preporod	18
4. Revolucionarna 1848. godina i bitke naroda za neovisnost, autonomiju ili hegemoniju	20
4.1 Revolucionarna zbivanja.....	20
4.2 Frankfurtski parlament	25
4.3 Slavenski kongres	25
5. Društveno-političko stanje od 1849. do <i>Ausgleicha</i> 1867.....	26
5.1 Neoapsolutizam.....	26
5.2 Otpor negermanskih naroda neoapsolutizmu	27
5.3 Od Listopadske diplome 1860. do <i>Ausgleicha</i> 1867.....	28
6. Jačanje nacionalizma, parlamentarizam i planovi federalizacije od 1867. do 1914. ..	30
6.1 Transformacija nacionalizma	30
6.2 Politička zbivanja i Cislajtaciji od 1867. do 1914.....	31
6.3 Politička zbivanja u Translajtaciji od 1867. do 1914.....	33
6.4 Planovi za federalizaciju Monarhije	34
7. Zaključak.....	37
8. Literatura	38
8.1 Monografije	38
8.2 Mrežne stranice	39
9. Prilozi.....	40

1. Uvod

U ovome radu ću pokušati pronaći odgovor na pitanje: „Je li hipotetska federalizacija Austro-Ugarske Monarhije bila izvediva?“. Analizirat ću društveno-politička previranja, nacionalne ciljeve naroda Monarhije i stav naroda prema federalizaciji. Prilikom toga ću se služiti podacima iznesenima u relevantnoj domaćoj i stranoj literaturi.

Napoleonski ratovi i revolucionarne ideje koje se šire Europom tijekom kasnog 18. i ranog 19. stoljeća ostavljaju duboki trag na Habsburšku Monarhiju. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina izdana u Francuskoj 1789. stvara temelje za budući društveno-politički razvoj Europe, no ne zahvaća sve zemlje jednako i u isto vrijeme. Ideje iznesene u Deklaraciji su u Monarhiji potiskivane sve do 1848. Stara tradicionalna prava plemstva i svećenstva će u 19. stoljeću početi slabjeti i nestajati zbog jačanja građanskog sloja koji je glavni predvodnik liberalnih ideja. Romantičarski pjesnici, poticani liberalnim idejama, počinju otkrivati staru tradiciju i jezik svojih predaka te povezivati jezik s narodom. Njemački romantičari šire san o stvaranju ujedinjene Njemačke, tj. svih zemalja u kojima se govori njemačkim jezikom. Veći trgovački gradovi u Monarhiji imaju pretežito njemački karakter jer su Nijemci bili smatrani društvenim slojem koji obuhvaća trgovce, bankare i obrtnike. Romantičarski pjesnici negermanskog podrijetla počinju otkrivati svoje korijene, kulturu i jezik te ih kroz pjesme žele ponovno preporoditi. Od kraja Napoleonskih ratova i Bečkog kongresa 1815. pa sve do 1848. vlada *bidermajersko razdoblje* mira, apsolutizma i cenzure koju provodi kancelar Metternich. Ovo razdoblje je značajno za narode Monarhije, koji proživljavaju period narodnog preporoda i oblikovanja nacionalnih ciljeva. Nezadovoljstvo liberalnog građanstva zbog konzervativne vlasti sve više raste i kulminira 1848. godine. Te godine u cijeloj Monarhiji izbijaju revolucije koje traže liberalizaciju društva i politike. Vlasti reagiraju silom i guše svaku vrstu otpora. Ondje gdje sila trenutno nije primjenjiva dolazi do prihvaćanja zahtjeva naroda, poput mađarskog zahtjeva za autonomijom, ali nakon stabilizacije dolazi do ponovne upotrebe sile i ukidanja danih povlastica. Jedini pobjednici revolucije su seljaci, koji su se izborili za ukidanje kmetstva. Nakon revolucija slijedi represija i ponovno uvođenje apsolutizma koji traje sve do početka 60-ih godina. Poraz u Austrijsko-pruskom ratu i sve veći pritisak Mađara prisiljava cara Franju Josipa na prihvaćanje dualizma kojim se Monarhija dijeli na dva dijela. Jedini zajednički poslovi su financije, vanjska politika i vojska. U drugoj polovici 19. stoljeća jača nacionalna svijest u cijeloj Monarhiji zbog čega nacionalna pitanja manjih naroda počinju predstavljati sve veći problem za unutarnju stabilnost. Mađarski dio Monarhije, Transilvanija, odnosio se represivno prema zahtjevima manjina jer, u očima Mađara, prihvaćanje njihovih

zahtjeva za samoodređenjem i autonomijom narušava cjelovitost Mađarske u povijesnim granicama. Taj odnos stvara probleme za unutarnju stabilnost, a oni postaju sve kritičnijima tijekom zadnjih dvadeset godina Monarhije. Austrija se u svome dijelu, Cislajtaciji, također odnosi represivno prema manjinama, ali tijekom zadnjih trideset godina počinje popuštati i davati određene povlastice. Počinje se sve ozbiljnije razmišljati o planovima za federalizaciju, ali gotovo je nemoguće pronaći rješenje koje svima odgovara. Je li hipotetska federalizacija doista mogla spasiti Monarhiju? Car Karlo je ozbiljno shvatio važnost federalizacije, ali njegova odluka o federalnom ustroju Cislajtacije je došla prekasno. Narodima je neovisnost bila nadohvat ruke, a povratka na staro više nije bilo.

2. Posljedice Francuske revolucije i Napoleonskih ratova na Habsburšku Monarhiju

Nakon Napoleonova poraza 1815. godine počinje borba protiv liberalnih ideja i ideala koji su šireni tijekom Francuske revolucije. U pozadini toga se krije želja vladajućih da zadrže vlast, imovinu, moć, plemićka prava i feudalni sustav, što dovodi do stvaranja mnogih protivnika među građanstvom kojemu se oduzimaju slobode i pravne sigurnosti iznesene u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina 1789. godine. Protivnici restauracije organizirani su u dvije frakcije, liberale i demokrate, s ciljem preobrazbe društvene i političke strukture te vraćanja ideala Francuske revolucije, dakle zaštita od terora i samovolje države, pravna zaštita i uspostava te garantiranje građanskih sloboda. Liberalni pokret se protivi svakome gušenju intelektualnih sloboda i djelatnosti, a paralelno uz njega jača i nacionalizam, posebice u višenacionalnim državama kojima vlada dinastija koju neki od naroda doživljavaju stranom.¹ Preobrazba etniciteta u nacionalnost stvorila je velike poteškoće za Austrijsko Carstvo i kasniju Austro-Ugarsku te je s vremenom bilo sve očitije da država s trenutnom strukturom unutarnjih granica, vlasti i društvenom strukturom ne može opstati.

2.1 Austrija

Sveto Rimsko Carstvo (od 16. stoljeća Sveto Rimsko Carstvo Njemačkog Naroda) koje je osnovao Karlo Veliki na Božić 800. godine nije opstalo nakon kontakta s duhom liberalizma i Napoleonovih teritorijalnih promjena u zapadnim njemačkim državicama. Njegova krhka i arhaična struktura je u potpunosti nepopravljivo oštećena tijekom Napoleonskih ratova, a njegov raspad je postao naizgled očit nakon stvaranja Rajnske Konfederacije 1806. Car Franjo II. Habsburški, ujedno posljednji sveti rimski car, predvidio je raspad Carstva i stoga je, na Napoleonov zahtjev, abdicirao 1806. godine čime Sveto Rimsko Carstvo nakon 1006 godina postojanja nestaje s političke karte Europe. Franjo II. je dvije godine prije abdikacije, dakle 1804. godine, sam sebe proglasio carem Austrije odnosno, postaje car Franjo I. Carsku titulu si dodjeljuje iz političkih razloga. Nije mu bilo dovoljno da postane kraljem Mađarske, Češke i nadvojvodom Austrije, drugim riječima nije bio zadovoljan titulama koje bi mu ostale nakon ukinuća titule cara Svetog Rimskog Carstva. Stoga su ove titule ujedinjene pod carskom krunom Austrije koju krase grb dvoglavog orla dinastije Habsburg.² Car Franjo I. je upamćen

¹ Dukovski, D. 2005. *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*. Prvi svezak. Zagreb: Alinea., 36

² Johnston, W. M. 1993. *Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.. 22-24

kao konzervativni car koji za razliku od svoje braće Karla i Johanna nije podržavao nove liberalne ideje.³

Liberalima i demokratima se suprotstavljaju legitimisti, odnosno viši društveni sloj koji smatra da vladajuće dinastije imaju legitimnu moć nad državom i narodom. Legitimisti se stoga bore i protiv nacionalnih pokreta koji su povezani s liberalizmom. Ovakvu politiku zastupa austrijski kancelar Clemens Lothar von Metternich. Njegov plan je sprečavanje bilo kakvih ustupaka prema pojedinom narodu unutar Austrijskoga Carstva jer bi to moglo dovesti do toga da drugi narodi također traže ustupke, što bi naposljetku moglo rezultirati raspadom države. Metternich se služio mjerama poput: cenzure, tajne policije i špijunaže građana te sprečavanjem sudjelovanja naroda u politici birokratskim putem kako bi očuvao na vlasti legitimiste i spriječio sve načine utjecaja naroda na politiku. Njegova politika je bila donekle uspješna na području Austrije, gdje su građani samo gundali protiv njegove vlasti. No na tlu Češke i Mađarske je građanstvo, unatoč represiji, i dalje izražavalo želju za političkom aktivnošću. Metternichova represija je u Austriji dovela do novog trenda među buržoazijom, a to je okretanje prema umjetnosti, što dovodi do rađanja *biedermeierske kulture*. Razdoblje od Bečkog kongresa 1815. godine do Proljeća naroda 1848. godine, odnosno do doba revolucija historiografija naziva *biedermeiersko* razdoblje, a obilježava ga mir, procvat umjetnosti, narodni preporodi i Metternichova represija.⁴

2.2 Mađarska

Ideje koje donosi Francuska revolucija su vrlo brzo našle plodno tlo na području Mađarske. József Hajnóczi, bivši sekretar grofa Ferenc Széchényia još 1790-ih izdaje letke kojima želi proširiti humanističke ideje revolucije. Smatra kako seljaštvo treba osloboditi od tlake, plemstvu treba ukinuti privilegiju oslobađanja od poreza te nužno treba uvesti mađarski jezik kao osnovni jezik u svim razinama školovanja. Drugi značajni širitelj ideja revolucije je franjevački opat hrvatskih korijena, Ignác Martinovics, odnosno kroatizirano, Ignacije Martinović (1755. - 1795.). Za vrijeme kratke vladavine Leopolda II. (1790. - 1792.) bio je premješten iz Budima u Lemberg (danas Lavov-Ukrajina) gdje je obnašao funkciju profesora kemije na gradskom sveučilištu, a ujedno je obnašao funkciju dvorskog kemičara. Pravi cilj njegova premještanja i promocije je bilo špijuniranje i prikupljanje informacija o utjecaju

³ Dukovski, 36

⁴ Johnston, 25

revolucije na Mađarsku i o mogućnosti izbijanja pobune protiv vlasti. Franjo II. ga je razriješio funkcije profesora i dvorskog kemičara, što Martinovića navodi da se pridruži revolucionarnoj struji u Mađarskoj. Stupa u kontakt s revolucionarima u Francuskoj no ne provodi nikakve radikalne akcije na tlu Mađarske već samo vodi rasprave s drugim istomišljenicima okupljenima u organizacije *Društvo Reformi* i *Društvo jednakosti i slobode*. Carev savjetnik za sigurnost, grof Thagut, u postojanju male revolucionarne struje u Mađarskoj vidi savršeni povod za represiju s ciljem gašenja bilo kakvog protudvorskog sentimenta na tlu Mađarske. Dvor 1793./94. Martinovićevu „urotu“ počinje povezivati s urotom magnata 1660-ih godina. Mađarska historiografiju urotu magnata naziva Wesselenyevom urotom, a hrvatska zrinško-frankopanskom urotom. Njen glavni cilj je bilo svrgavanje dinastije Habsburg s mađarskog, a time i hrvatskog prijestolja. Car je 1794. naredio da se poduzmu nužne represivne mjere koje dovode do uhićenja preko pedeset osumnjičenih za članstvo u udrugama, među njima su bili Martinović i Hajnóczy. Obojica su pogubljeni u ljeto 1795. nakon namještenog suđenja, a od ostalih uhićenih su samo šestorica puštena na slobodu dok su drugi dobili dugogodišnje zatvorske kazne.⁵ Plemstvo nije podržavalo Napoleona i ideje revolucije jer u njima vidi opasnost za vlastitu imovinu i moć, stoga nije iznenađujuće da mađarsko plemstvo čvrsto podržava bečki Dvor u ratu. Mađarsko plemstvo želi stvoriti vlastitu vojsku koja bi se borila protiv Napoleona, što Dvor doživljava kao pokušaj stvaranja neovisne vojske čiji bi cilj bila borba za neovisnost Mađarske. Reakcija Dvora je postepeno isključivanje mađarskih plemića iz politike.⁶

2.3 Slovenija i Hrvatska

Do velikog širenja ideja revolucije na području hrvatskih i slovenskih zemalja dolazi nakon stvaranja Ilirskih provincija 1809. godine. U pozadini stvaranja ove tvorevine krije se motiv zatvaranja jednog dijela kopnene blokade i sprečavanje trgovine i uzajamne pomoći između Engleske i Austrije. Drugi važan čimbenik jest uspostava trgovinske veze s Osmanskim Carstvom, što rezultira gradnjom modernih cesta. Za seljaštvo je francuska vladavina bila posebice teška jer su nametnuta veća davanja koja služe za opskrbu vojske i pomaganje u razvoju francuskoga gospodarstva. Protiv ideja revolucije se bore plemstvo i svećenstvo, koje nije prihvaćalo liberalne ideje jer one rezultiraju gubljenjem moći Crkve u društvu. Općenito

⁵ Cartledge, B. 2011. *The Will to Survive: A History of Hungary*. London: Hurst & Company, 146-147

⁶ Dukovski, 40

govoreći, posljedice francuske uprave su znatnije vidljive kod Slovenaca, koji su je na početku srdačno prihvatili, ali se pred njen kraj žestoko usprotivili, nego kod Hrvata. Nove ideje su zasigurno stvorile temelje na kojima će se kasnije graditi nacionalne ideologije Hrvata i Slovenaca.⁷

2.4 Češka

Politički vrh čeških zemalja, dakle Bohemije, Moravske i habsburške Šlezije, sačinjavaju više svećenstvo i plemstvo, odnosno približno 0.2% stanovništva čiji se broj procjenjuje na pet milijuna. Politički utjecaj Kraljevine Bohemije znatno slabi nakon raspuštanja Svetog Rimskog Carstva 1806. godine. Njemački Savez koji je osnovan nakon Bečkog Kongresa 1815. godine kao zamjena Svetog Rimskog Carstva priznaje samo formalna prava političkom tijelu Kraljevine Bohemije. Stoga nije začuđujuće da novim ciljem političkog djelovanja višeg građanstva postaje proširenje prava Kraljevine Bohemije. Njihova opozicija se nalazila u aristokratskom sloju koji je zbog svog utjecaja osigurao da se glas buržoazije ne čuje u zemaljskim skupštinama.⁸

2.5 Bečki kongres i teritorijalne promjene u Austrijskome Carstvu

Predstavnici velesila se susreću u Beču u jesen 1814. godine s ciljem postizanja dogovora oko novog poretka u Europi. Konferencijom velesila je predsjedao Metternich koji je vještom diplomacijom izbjegao skori rat dvaju blokova koji su se formirali za vrijeme konferencije. Na jednoj strani su se našle Pruska i Austrija, a na drugoj Austrija, Engleska i Francuska, koju je zastupao Charles Maurice de Talleyrand. On je vješto iskoristio međusobne sukobe velesila kako bi ih zavadio. Unatoč Talleyrandovim početnim uspjesima, Metternich je uspio postići jedinstvo kako se konferencija bližila kraju. Područja Gornje Austrije, Voralberg i Tirol, koja Austrija gubi Schönbrunskim mirom 1809., su ponovno dodijeljena Austriji, oko toga se nije vodilo mnogo rasprava. Diskusija se vodila oko grada Salzburga i okolice koji su trebali pripasti ili Bavarskoj ili Austriji. Naposlijetku je Dvor u Beču donio strateški važnu odluku o odricanju od područja Breisgau jer je bilo previše udaljeno od jezgre Carstva. Umjesto njega je pripojeno područje Salzburga izuzev Berchtesgadena i Salzburškog Flachgaua koji su pripali

⁷ Dukovski, 41-46

⁸ Pánek, J. & Tůma, O. 2019. *A History of the Czech Lands*. Prag: Karolinum Press., 317-320

Bavarskoj. Kako je cilj Carstva bio ostvarenje geografske cjelovitosti odriče se i Belgije koja postaje djelom Nizozemske. Tarnopolski krug i Ilirske pokrajine ponovno postaju djelom Carstva. Velika pozornost se obraća na učvršćivanje položaja u Italiji. Stvaraju se habsburške državice Toskana i Modena i čvrsta veza s Parmom i Piacenzom. Lombardija i Venecija se izravno priključuju Carstvu kao Lombardijsko-Venecijansko Kraljevstvo. Nacionalna pitanja poput poljskog, njemačkog i talijanskog nisu bila od interesa vodećim političarima. Za održavanje novog europskog poretka određenog Bečkim kongresom i ravnoteže osniva se Sveta alijansa koju čine Austrija, Rusija i Pruska.⁹

⁹ Zöllner, E. & Schüssel, T. 1997. *Povijest Austrije*. Zagreb: Barbat., 228-229

3. Nacionalna previranja i narodni preporodi od početka 19. stoljeća do 1848. godine

3.1 Romantizam

Norman Davies smatra da je romantizam nastao kao produkt industrijske revolucije i Napoleonskih ratova i kao odgovor na prosvjetiteljstvo. Procvat doživljava u prvoj polovici 19. stoljeća i vrlo intenzivno utječe na pjesništvo, umjetnost, glazbu i oblikovanje nacionalnih ideologija. Postaje dominantnim konceptom razmišljanja u Poljskoj i Mađarskoj gdje se dočarava u motivima agonija i nacionalnih poraza.¹⁰ U centru prosvjetiteljstva leži ljudski razum koji čovjeku daje mogućnost za savladavanje prirode. Romantizam skreće u sasvim drugu krajnost, oslanja se na mistične snage koje postoje u svijetu i ljudsku požudu. Daviesovim riječima:

„Gdje je prosvjetiteljstvo pratilo klasični ukus za harmonijom i suzdržanošću, romantičar se udvarao svemu što prkosi uspostavljenim konvencijama: divljini, neobičnosti, egzotičnome, stranome, rastrojenome. Gdje je prosvjetiteljstvo nastojalo objasniti red unutar prividnog nereda u svijetu, romantičar je apelirao na skrivene unutarnje „duše“ svega što se kreće i živi. Gdje je prosvjetiteljstvo bilo ili nereligiozno ili antireligiozno, romantičar je po naravi bio duboko religiozan, čak i ako je prezirao konvencionalne kršćanske običaje. Gdje je prosvjetiteljstvo oko sebe okupljalo intelektualnu elitu, romantizam je okupljao nove oslobođene i obrazovane mase“.¹¹

3.2 Tri vrste nacionalizma

Liah Greenfeld u knjizi *Nationalism: Five Roads to Modernity* tvrdi da se nacionalizam prvi put javio u Engleskoj u 16. stoljeću. Stvoren je od članova dinastije Tudor koja je dostigla društveni vrh penjući se po društvenoj ljestvici. Oni su htjeli preobraziti dotad prevladavajuće mišljenje plemstva da je penjanje po društvenoj ljestvici nešto neuobičajeno i odstupa od normale. Pojam nacija odnosio se na političku i kulturalnu elitu, a nakon što su Tudori preuzeli vlast izjednačio se s pojmom narod, koji se prije odnosio na niže slojeve društva. Time je narod stekao dostojanstvo elite, odnosno ono što je prije bilo samo rezervirano za naciju. Narod, tj. nacija je time definirana kao slobodna i suverena. Novostvorena slika realnosti je dovela do rađanja svijesti o nacionalnoj pripadnosti, odnosno nacionalizmu. Suverenost nacije proizlazi

¹⁰ Davies, N. 1996. *Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press., 783

¹¹ Isto, 783

iz suverenosti svakoga člana nacionalnoga kolektiva. Ta vrsta nacionalizma je bila individualističke prirode jer je nacija kao cjelina postojala sve dok su se njeni članovi voljno pridržavali društvenoga ugovora. Prvi nacionalizam je također i građanskoga karaktera jer je nacionalna pripadnost bila jednaka kao i državljanstvo, a ukoliko uzmemo u obzir da nacija postoji sve dok se članovi pridržavaju društvenoga ugovora, dalo bi se zaključiti da se i nacionalna pripadnost može prihvatiti ili napustiti. Ta vrsta nacionalizma, koji je individualistički i građanski, a unutar kojeg je suverenost naroda definirana kao društveni ugovor pojedinaca sa slobodom volje je osnova liberalnih demokracija zapadnjačkoga društva. Ujedno je i najrjeđa vrsta nacionalizma. Greenfeld uočava da ova vrsta nacionalizma nastaje ukoliko u fazi razvoja služi širokom sloju stanovništva i novim grupama koje se penju na društvenoj ljestvici.¹²

Druga vrsta nacionalizma je nacionalizam kolektivnoga i građanskoga karaktera. On se javio u Francuskoj i predstavlja otpor engleskom nacionalizmu, a time ujedno i zapadnoj kulturi, smatra Greenfeld. Stoga se Francuska u doba začetka nacije može smatrati prvom protuzapadnjačkom zemljom. Francuska elita tijekom 18. stoljeća je zavidjela engleskoj eliti jer je u Francuskoj državu predstavljao apsolutistički kralj dok je u Engleskoj predstavnik bila elita. Zbog toga je Engleska bila politički stabilnija od Francuske, što navodi francusku elitu da preuzme model nacionalizma. Zbog svojstvene tradicije i jezika, Francuzima je bilo bitno da se razvije jedinstvena svijest o nacionalnoj pripadnosti. Francuski građanski nacionalizam pretpostavlja da se osobe mogu slobodno izjasniti o nacionalnoj pripadnosti, no kolektivna definicija nacije ne dozvoljava tu slobodu. Ta kontradikcija predstavlja veliki problem za francuski nacionalizam, a često je uzrok problema koje možemo uočiti proučavajući političku povijest Francuske. Kolektivni nacionalizam otvara vrata prema autoritarnome režimu jer netko mora diktirati interese nacije narodu, a to se pokazalo tijekom diktature jakobinaca. Ova vrsta nacionalizma nastaje ukoliko u fazi razvoja stara elita želi spriječiti formiranje nove elite ograničavajući penjanje na društvenoj ljestvici i indoktrinacijom masa.¹³

Treća vrsta nacionalizma se javlja u Rusiji i Njemačkoj, a Leah Greenfeld je naziva Istočni nacionalizam pošto je ta vrsta izrazito protuzapadnjačka. Pod pojam zapadnjačko podrazumijeva liberalne demokracije, individualizam te suverenost naroda. Taj je nacionalizam spoj kolektivističke teorije o naciji i etničke pripadnosti kao kriterija za

¹² Greenfeld, L. 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press. 1992. 580; Greenfeld, L. 2018. The World Nationalism Made. *American Affairs Journal*, vol. 2, br. 4., 145-159.

¹³ Greenfeld. 1992., 580; Greenfeld. 2018., 145-159

nacionalnost. Stoga je ovaj nacionalizam još poznat pod nazivom etnički nacionalizam. Prvi puta se javio u Rusiji tijekom 18. stoljeća. Rusija je zaostajala za zapadom, a svaki pokušaj usporedbe s zapadnim državama bi pokazao da je Rusija inferiornija. Stoga je ruska elita odlučila da se više neće uspoređivati s zapadom nego je željela dokazati da je ruski model bolji od zapadnoga. Prema Greenfeld, etnički nacionalizam se javlja ukoliko postoji osjećaj ljubomore i ozlojeđenosti unutar jednoga društva naspram društvu iz kojega je nacionalizam uvezen. Najpoznatiji primjer etničkoga nacionalizma je nacionalsocijalizam u Njemačkoj. Nacionalnost se genetski nasljeđuje, automatski se stekne rođenjem, a volja pojedinca ne igra ulogu jer se nacionalnost smatra nužnošću, jednostavno je treba prihvatiti.¹⁴

3.3 Njemački nacionalizam

Povijest Habsburške Monarhije je teško razumljiva ukoliko se ne uzmu u obzir nacionalna i politička previranja u drugim njemačkim državama. Od sredine 18. stoljeća vlast katoličkih Habsburgovaca, svetih rimskih careva, počinje lagano postajati upitnom zbog rasta Pruske. Ovo isprva osiromašeno kraljevstvo je vrlo brzo preobraženo u vodeću vojnu i ekonomsku silu na sjeveru Srednje Europe zahvaljujući ambicioznim kraljevima. Centralizacija, modernizacija i jačanje vojske nisu s velikim uspjehom pošle za rukom caru Habsburške Monarhije Josipu II. kao što su kraljevima Pruske Fridriku Vilimu I. i Fridriku II. Fridrik II. je nakon Sedmogodišnjeg rata (1756. - 1763.) poslužio kao model za narodnog heroja i bio je popularan među muškom mladeži Carstva. O njemu su pisali pjesnici poput mladog Goethea koji je stvorio mit o kralju. Fridrik II. je viđen kao heroj koji je spasio dio Nijemaca od saveza Francuske i Rusije. Konzervativna austrijska birokracija se borila protiv pruskog utjecaja na austrijsku sferu interesa što dokazuje zabrana pjesniku Friedrichu Gottliebu Klopstocku da otvori akademiju znanosti i umjetnosti u Beču s ciljem promoviranja njemačkog intelektualnog života. Car je pokazao entuzijazam za Klopstockov plan, no birokracija ga odbija radi straha od priljeva sjevernonjemačkih protestanata.¹⁵

Nakon Napoleonovih pobjeda nad Carstvom nestaje zaštitnička aura Cara, čega je car Franjo II. bio vrlo svjestan. Nakon što je abdicirao 1806. godine otvara se novi put prema razvoju ideje njemačke nacije, a ona doživljava porast nakon katastrofalnog i sramotnog poraza Pruske u

¹⁴ Greenfeld. 1992., 580; Greenfeld. 2018., 145-159

¹⁵ Schulze, H. 1991. *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck 1763-1867*. Cambridge: Cambridge University Press., 43-45

Ratu četvrte koalicije. Zajednički animozitet prema Francuskoj i ideja Gottfrieda Herdera o temeljnoj društvenoj individualnosti baziranoj na jeziku pronalaze vrlo brzo publiku koju čini više građanstvo. Skovan je novi pojam, *Volsktum* koji označava biće i jedinstvenost naroda na onaj način na koji se ono tijekom njegova života ostvaruje.¹⁶ U karakteristike njemačkog nacionalizma ulaze također religiozni elementi, a kako su vjerska i sekularna sfera postale međusobno isprepletene štovanje Boga postaje i štovanjem Nacije. Nacionalne ideje koje šire pisci i pjesnici odjekuju u čitalačkim klubovima i salonima, što dovodi do porasta mržnje prema okupacijskim snagama Francuske.¹⁷

*Was ist des Deutschen Vaterland?*¹⁸ (doslovni prijevod: Što je Nijemčeva domovina?), politička pjesma Ernsta Moritza Arendta iz 1813. godine, može poslužiti kao dobar primjer za spajanje jezika i vjere s nacijom. U prvih pet strofa pjesme navodi regije u kojima se govori njemačkim jezikom i dijalektima te na kraju piše kako njemačka domovina treba biti nešto veće od navedenih regija. U zadnje četiri strofe pjeva o Njemačkoj kakva bi trebala biti; zemlja u kojoj su Nijemci prijatelji, Francuzi neprijatelji i gdje se govori njemačkim jezikom. Njegova Njemačka nema jasno definiranih granica, ona je poetska, utopijski ideal. Osvrće se i na poraze Austrije u borbama protiv Napoleona te Carevu nemogućnost da zaštiti njemačke zemlje:

Gewiss, es is das Österreich,

An Ehren und an Siegen Reich?

O nein, nein, nein!

Sein Vaterland muss größer sein!

Sigurno je to Austrija,

Čašću i pobjedama bogata?

O ne, ne, ne!

Njegova domovina mora biti veća!

¹⁶ <https://www.duden.de/rechtschreibung/Volksstum> [pristupljeno: 28. srpnja 2021.]

¹⁷ Schulze, 48-51

¹⁸ <http://www3.ilch.uminho.pt/kultur/Des%20Deutschen%20Vaterland.htm> [pristupljeno: 28. srpnja 2021.]

Nakon Napoleonova poraza i Bečkog kongresa dolazi do pada interesa za antifrancuski i kolektivni duh o *Volsktumu* koji je stvoren kroz poeziju. Političkim ciljem vladajućih postaje vraćanje mladih natrag na radna mjesta i u školske klupe. Treba ih „probuditi“ iz sna o ujedinjenoj i slobodnoj Njemačkoj, udaljiti od ideala o kojemu su slušali tijekom ratnih godina i koji ih je motivirao da se bore za svoju domovinu. Mnogi mladi u tome naumu vide izdaju. Nacionalizam pronalazi veći broj sljedbenika na protestantskim njemačkim sveučilištima, ali je i dalje brojčano neznatan. Studenti zaneseni nacionalističkim i liberalnim idejama osnivaju udruge koje se nazivaju *Burschenschaften* i gimnastičarske klubove na što vlasti njemačkih država reagiraju represijom i cenzurom koja se nije jednakom mjerom provodila u svim državama.¹⁹ *Karlsbadske odluke* iz 1819. kojima je uvedena cenzura jačaju utjecaj Austrije u Njemačkome savezu jer dopuštaju Austriji miješanje u unutarnje poslove drugih njemačkih država. Istodobno opada utjecaj Pruske.²⁰ Iste godine Metternich naređuje ubojstvo pisca Augusta Kotzebauea kako bi suzbio liberalne i nacionalne pokrete na njemačkim i austrijskim sveučilištima.²¹

Kako je plemstvo reagiralo na nove ideje o njemačkoj naciji? Veliki zemljoposjednici, magnati, nisu opčinjeni nacionalnim idejama jer su povezane s liberalizmom protiv kojeg se žustro bore radi očuvanja vlastitog položaja i moći. Magnati u Pruskoj i Austriji se nisu smatrali Nijemcima nego Prusima i Austrijancima. Brinuli su se samo za svoj stalež i utjecaj, međusobno se ženili i koristili jezik kojim se govorilo na dvoru, dakle francuski ili talijanski i kasnije njemački.²²

Nakon smrti Franje I. 1835. godine i krunidbom njegova neurološki bolesnog sina Ferdinanda pet godina ranije, Metternichov utjecaj na unutarnju i vanjsku politiku Carstva jača. Bio je svjestan poteškoća vođenja Carstva bez Cara; Ferdinandov jedini pametni prigovor je, prema Tayloru, bio „Ja sam Car i želim knedle!“. Metternich, uz carevog strica nadvojvodu Luja, postaje glavnim savjetnikom.²³ Osnivanje *Zollvereina* (carinske unije) od strane Pruske 1834. godine znatno oslabljuje austrijski utjecaj na njemačke državnice jer Austrija zbog protekcionističke ekonomske politike nije članica unije. Metternichove neuspješne reforme vlade dovode do jačanja opozicije koju predstavljaju grof Franz Anton von Kolovrat i liberalni nadvojvoda Ivan Habsburški. U zemljama Austrijskoga Carstva lokalni sabori dobivaju sve

¹⁹ Schulze, 56-58

²⁰ Dukovski, 52

²¹ Panék & Tůma, 316-317

²² Taylor, A. J. P. 1990. *Habsburška Monarhija 1809.-1918*. Zagreb: Znanje, 22-24

²³ Isto, 46-47

više na nacionalnome karakteru, žele provesti liberalne ideje i traže ukidanje apsolutizma.²⁴ Građanska opozicija, koja traži oblikovanje Austrije u liberalnu državu, okupljena je u tajnoj organizaciji Mlada Austrija i raznim čitalačkim i društvenim organizacijama.²⁵

3.4 Mađarski narodni preporod

Veći trgovački gradovi Habsburške Monarhije imali su njemački karakter zahvaljujući birokraciji u kojoj su dominirali govornici njemačkog i običaju Monarhije da trgovačke gradove naseljava njemačkim trgovcima. Stanovništvo Budimpešte se do 1848. sastojalo od dvije trećine Nijemaca. U gradskom vijeću Budimpešte se njemački koristio sve do 1880-ih godina, tijekom ranih 1820-ih dva dnevna lista su bila pisana njemačkim jezikom, dok na mađarskome nije bilo niti jednog. Nijemac u ovome kontekstu nije označavao narod nego društveni sloj koji se odnosi na trgovce, obrtnike, pisare, učitelje, knjigovođe i zajmodavce. Širenjem nacionalnih ideja dolazi do nacionalne osviještenosti društvenog sloja Nijemaca o pripadnosti njemačkome narodu, što rezultira željom za uključenje u Njemačku (idealnu) državu. Dio njih želi da svi dijelovi Austrijskoga Carstva postanu dijelom Njemačke, ali većina ipak zagovara da u Njemačku trebaju ući samo zemlje koje se nalaze u granicama Njemačkoga saveza, uključujući Sloveniju i Češku, no ne Mađarsku.²⁶

Zahvaljujući mađarskim književnicima i lingvistima poput Györgya Bessenyeia i Miklósa Révaia jača početkom 19. stoljeća narodno-preporoditeljski pokret u Mađarskoj. Veliku ulogu igra i Feren Kazinczy koji nakon izlaska iz austrijskog zatvora 1801. godine posvećuje ostatak života oživljavanju mađarskoga jezika i literature. Mađarski lingvisti počinju s tvorbom novih riječi na način da mađariziraju posuđenice, služe se slikovnim asocijacijama ili tvore riječ na temelju mađarskoga korijena. Jezik je bilo potrebno modernizirati, očistiti od posuđenica jer on stvara temelj za nacionalni identitet. Stvoreno je otprilike 8 000 novih riječi od kojih je polovica preživjela kroz književna djela, a drugi dio nestao jer su te riječi zvučale previše umjetno. Mađarski postaje jezikom nove nacionalno osviještene elite, a uz nju ga koristi mađarsko seljaštvo. Druga dva jezika korištena u javnome životu su već spomenuti njemački, jezik administracije i građanstva te latinski, jezik Crkve, zakona i službene korespondencije

²⁴ Isto, 47-50

²⁵ Dukovski, 89

²⁶ Taylor 22-28

mađarskih plemića. Nacionalni pokret u mađarskome jeziku vidi korak prema jačanju jedinstva mađarske nacije koja je podijeljena na vjerskoj, lingvističkoj i etničkoj razini.²⁷

Od 1820-ih godina, odnosno s razdobljem mađarskog narodnog preporoda započinju sukobi Beča i Mađara. Nastaje sve više književnih djela na mađarskome,²⁸ a u tom desetljeću napisan je i tekst mađarske himne od strane Ferenc Kőlcseya. Za Mađarsku je ovo desetljeće obilježeno gospodarskom krizom među magnatima. Naime, nakon Napoleonskih ratova je došlo do procvata poljoprivrede, što navodi mnoge magnate da prošire posjede na štetu seljaka. Ranih 1820-ih naglo pada cijena poljoprivrednih proizvoda, zarada nije dovoljna ni za podmirivanje troškova uzgoja poljoprivrednih proizvoda, magnati se počinju zaduživati i do kraja 1830-ih godina ostaje samo 20 njih koji nisu *de facto* bankrotirali. Mađarski preporoditelji prepoznaju ovaj problem i pokušavaju zadobiti interes magnata za provođenje vlastitih političkih ciljeva. Nude vlastite programe za oporavak gospodarstva koji doživljavaju relativni uspjeh kod nižeg plemstva, ali ne kod krupnog. Uzrok za teško stanje u Mađarskoj vide u Metternichu i centralizaciji.²⁹ Na Saborima 1825.-27. i 1830. dolazi do pobjede mađarskih preporoditelja nad Metternichom i habsburškim centralizmom.³⁰ Ukinuto je proizvoljno novačenje i podizanje poreza, vraćena su ustavna prava, promicano je korištenje mađarskog jezika kao službenog jezika, ali debata o daljnjim reformama i idejama nije proširivana. Za ovaj zadatak su zaduženi lokalni sabori, književnici, barun Miklós Wesselény i grof István Széchenyi.³¹ Wesselény je početkom 1840-ih sastavio planove o federalnom ustroju Habsburške Monarhije no oni nisu doživjeli popularnost.³²

Széchenyi nove ideje i prijedloge zakona iznosi u pisanome obliku u *Hitelu*, što se može prevesti kao zajam. Novi prijedlozi bi trebali modernizirati mađarsko gospodarstvo orijentirano na agrarnu proizvodnju koja je oslabljena padom cijene poljoprivrednih proizvoda. Predlaže ukidanje unutarnjih carina, odvajanje plemićke i seljačke zemlje, ukidanje neotuđive baštine i druge mjere kojima se trebaju stvoriti temelji za kapitalističke odnose. Ove ideje ne odgovaraju veleposjednicima, koji se boje gubitka zemlje i utjecaja, što prisiljava Széchenyia da u *Hitel* nadoda 12 novih prijedloga nazvanima *Stadium*. Druga dva ključna pripadnika reformatorske struje su Széchenyiev rival Lajos Kossuth, koji piše o pitanjima unutarnje politike i Ferenc

²⁷ Molnár, M. 2001. *A Concise History of Hungary*. Cambridge: Cambridge University Press., 163-166

²⁸ Isto, 166

²⁹ Cartledge, 159-160

³⁰ Taylor, 44

³¹ Molnár, 168

³² Dukovski, 143

Deák. Na Saboru 1832. i 1836. je Metternichovom intervencijom spriječeno izglasavanje i prihvaćanje reformi. Metternich nakon Sabora 1836. silno želi održati apsolutizam, što rezultira uhićenjem Wesselénya, koji je osuđen na tri godine zatvora i Kossutha, osuđenog na četiri godine nakon kršenje zabrane izdavanja javnih izvješća o radu lokalne uprave i vlasti. Nakon izlaska iz zatvora 1840. godine Lajos Kossuth preuzima položaj glasnogovornika građanske oporbe,³³ koja počinje jačati zahvaljujući širenju industrijske revolucije.³⁴

3.5 Hrvatski narodni preporod

Hrvatsko plemstvo, jednako kao i mađarsko, ima u interesu zaštitu vlastitog utjecaja i moći te stoga nije zainteresirano za liberalne i nacionalne ideje. Ono po čemu se hrvatsko plemstvo razlikuje jest nedostatak hrvatskih magnata, tj. velikih zemljoposjednika (većina magnata u hrvatskoj su Mađari) i tradicionalno služenje u vojsci, što proizlazi iz činjenice da je Hrvatska na prvoj liniji obrane od Osmanlija. Mađari su shvatili važnost jezika, na kojeg počinju gledati kao na faktor kojim se može ojačati konzistentnost Kraljevine Mađarske. Mađarski jezik od 1827. postaje obaveznim jezikom u svim školama, a od 1830. se njegovo poznavanje traži i od hrvatskih dužnosnika. Hrvatsko plemstvo je smatralo da je sigurnije održati blisku vezu s Mađarskom i stoga ne suprotstavlja hrvatski jezik mađarskome. Drugi bitan faktor je nedostatak jezičnih standarda i pravopisa, koje mađarski, zahvaljujući György Bessenyeiu i Miklósu Révaiu, posjeduje. Nakon što mađarski zamjenjuje latinski kao glavni jezik korespondencije, hrvatsko plemstvo se počinje udaljavati od Mađarske i približavati Austriji. Beč aktivno podržava novu politički reorijentaciju kao i svaki drugi otpor prema Mađarskoj.³⁵

Uporaba ilirskoga imena i ilirskoga jezika koje promiču Ljudevit Gaj i Metternich služe kao oružje za borbu protiv mađarskoga utjecaja i od velike su važnosti za stvaranje hrvatske nacionalne svijesti. Sama uporaba ilirskoga imena vuče korijene iz kasne renesanse i ranog novog vijeka, doba za koje vežemo ponovno otkrivanje kulturalnih čimbenika klasične antike. Prema Zrinki Blažević ranonovovjekovni ilirizam vežemo uz simboličku utopijsku konstrukciju karakterističnih nacionalnih karakteristika, odnosno jezika, kulture i povijesti južnih Slavena.³⁶ Metternich je, bez razumijevanja posljedica svojih odluka, predložio podjelu

³³ Isto, 54-56

³⁴ Cartledge, 185-188

³⁵ Taylor, 27-28; Dukovski, 57

³⁶ Blažević, Z. 2010. *Indetermi-Nation: Narrative Identity And Symbolic Politics In Early Modern Illyrism*. U: Trencsenyi, B. & Zaskaliczky, M. (ur.) *Studies in the History of Political Thought*, vol. 3. Leiden: Brill, 203-206

centralizirane Kancelarije na četiri odjela: Italija, Ilirija, Austrija (njemačke zemlje) i Bohemija-Moravska-Galicija. Uz već postojeće Mađarsku i Transilvanijsku Kancelariju sveukupno bi postojalo šest nacionalnih jedinica, svaka s vlastitim službenim jezikom. Ovaj plan, koji nikada nije zaživio, bio je jedan od prvih pokušaja stvaranja federacije.³⁷

Ilirizam nije prihvaćen od Slovenaca i Srba te ga stoga vežemo uz povijest hrvatskog naroda. Sam pojam je trebao nadilaziti pokrajinsku etničku svijest, koja je bila prilično izražena početkom 19. stoljeća. Hrvatsko ime je u početku izbjegavano je su Dalmatinci, Slavonci i dr. u njemu vidjeli težnje *Horvata*, koji pričaju kajkavskim narječjem, za hegemonijom. Hrvatski narodni preporod započinje 1830-ih godina zahvaljujući motivaciji građanstva koja je uslijedila nakon Srpanjske revolucije 1830. godine u Francuskoj. Počinje otpor Mađarima i mađarizaciji na čijem čelu se nalazi skupina intelektualaca koju predvodi Ljudevit Gaj, kojeg subvencionira Metternich.³⁸

Tridesetih godina 19. stoljeća dolazi do natjecanja kajkavskoj i štokavskog narječja za standardni hrvatski govor. Pobjedu odnosi štokavsko narječje, tj. njegovi zagovaratelji. Plemstvo počinje iskazivati interes za pokret nakon što Mađarska donosi mjere kojima se hrvatsko plemstvo želi oslabjeti. Grof Janko Drašković na štokavskome narječju u tajnosti piše *Disertaciju*, program za budući razvoj ilirskog pokreta. Zagovara ujedinjenje *hrvatskih zemalja* (u koje ubraja Sloveniju i *Tursku Hrvatsku*). Četrdesetih godina počinje politička borba Hrvata za svoja prava, što rezultira sukobima s Bečom i Peštom. Pro-mađarska stranka u Saboru, Horvatsko-vugerska stranka, ubrzo dobiva pro-hrvatsku opoziciju okupljenu u Ilirskoj stranci (1841). Metternich 1843. zabranjuje korištenje ilirskog imena i grba te stranka mijenja ime u Narodnu stranku. Veliku pobjedu Narodne stranke označava odluka Sabora o korištenju hrvatskog jezika kao službenoga koji zamjenjuje latinski.³⁹

3.6 Češki narodni preporod

Kasnih 1780-ih stvara se krug prosvjetiteljski orijentiranih lingvista zainteresiranih za, češkim jezikom pisan, književnički opus Daniela Adama Veleslavinskog koji djeluje u 16. stoljeću. Češki lingvisti u kasnom 18. i ranom 19. stoljeću selektivno prepisuju njegova književna djela s ciljem stvaranja standardnog češkog jezika. Adam je zbog lingvističke kvalitete bio savršeni

³⁷ Taylor, 43

³⁸ Isto, 43

³⁹ Isto, 92-93

kandidat za rani češki narodnopreredni pokret, kojemu je cilj pronaći način da „Česi ostanu Česi“, jer piše o obrani „čeških zemalja“ od stranaca. Bio je interesantan i panslavistima zbog djela *Kronyka Mozkevska* u kojemu piše o slavenskim jezicima.⁴⁰ U Pragu je 1815. godine živjelo približno 50 000 Nijemaca i 15 000 Čeha, a sve do 1848. godine njemački je korišten u razgovorima na ulicama grada. Na češkome pitati osobu za smjernice bi rezultiralo pogrđnim odgovorom.⁴¹ Češka je bila industrijsko i ekonomsko središte Habsburške Monarhija s razvijenim građanskim slojem, koji postaje nositeljem liberalnih i nacionalnih ideja. Nijemcima ubrzo češki nacionalizam postaje trn u oku jer im remeti planove o asimilaciji češkog naroda.⁴²

Razvoju i širenju uporabe češkog jezika pridonose knjižare u kojima se prodaju knjige na češkom i kazališta s predstavama prevedenima s njemačkog na češki i s mitološkom povijesti Čeha. Jačanjem jezičnog i kulturnog identiteta jača i češki patriotizam. No to ne znači da se prestalo govoriti i pisati na njemačkom jeziku, primjerice Josef Dobrovský, osnivač slavenskih studija, pisao je svoja djela o češkom jeziku i literaturi na njemačkom. Njegovo možda najznačajnije djelo za razvoj ideje o češkoj naciji, *Povijest češkog jezika i literature* (originalni naziv: *Die Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*), pisano je njemačkim jezikom.⁴³ Od narodnih preporoditelja koji pišu na češkom jeziku je najpoznatiji Josef Jungmann, gorljivi zagovaratelj nacionalnih ciljeva, koji je bio izrazito anti-germanski nastrojen. Češki nacionalni pokret doživljava slabi odaziv na području Moravske te u početku ne igra važnu ulogu.⁴⁴

Sabor Bohemije i Sabor Moravske su se samo dva puta sazvali u periodu od 1791. do 1847. Prvi zasjedanje oba Sabora inicira car Leopold II. kako bi utvrdio odnose magnata i Cara, koji je prihvatio njihove zahtjeve o potrebi njihova pristanka za promjenu strukture zemljišnih prava. Ovom odlukom je osigurana podrška Caru od strane magnata sve do 1830-ih godina kada bohemski magnati počinju pronalaziti „stara prava“. Zahvaljujući aktivnosti čeških povjesničara, od kojih je najpoznatiji František Palacký, magnati otkrivaju kako su prije imali veća prava koja im je Beč oduzeo. Mnogi magnati pozivaju Palackog da prouči pravnu povijest bohemskih zemljišta i zemljišnog sustava kako bi mogli od Beča tražiti da ispoštuje stara prava i privilegije. Glavnim programom političkog djelovanja magnata, sastavljenim 1847. godine,

⁴⁰ Storchová, L. 2010. Indetermi-Nation: Narrative Identity And Symbolic Politics In Early Modern Illyrism. U: Trencsenyi, B. & Zaszkaliczky, M. (ur.) *Studies in the History of Political Thought*, vol. 3. Leiden: Brill, 246-249

⁴¹ Taylor, 24

⁴² Dukovski, 95

⁴³ Panék & Tůma, 305-307

⁴⁴ Isto, 328-329

postaje vraćanje novootkrivenih starih prava. Moravski magnati nisu pokazivali veliki interes za stara prava, a još manje za nacionalne i liberalne ideje (potonje vrijedi i za bohemske magnate).⁴⁵

Bohemizam je bio neuspjeli projekt nacionalne integracije Čeha i Nijemaca kojeg bi Liah Greenfeld na temelju njegovih karakteristika svrstala u kategoriju građanskog nacionalizma. Trebao je nadići nacionalne interese Čeha i Nijemaca kroz stvaranje svijesti o zajedničkom domoljublju prema Bohemskom Kraljevstvu. Bohemisti su smatrali da cilj mogu postići izjednačavanjem češkog i njemačkog jezika, što dovodi do osjećaja ugroženosti među Nijemcima. Teorija bohemizma je oblikovana od 1815. do 1848., no bohemizam u praksi nije proveden dijelom jer je bio utopijski, no glavni razlog je nemogućnost suprotstavljanja integracijskoj sili njemačkog i češkog nacionalizma.⁴⁶

Ideja o austroslavizmu, odnosno kulturnoj i ekonomskoj kooperaciji Slavena u Habsburškoj Monarhiji, korijene vuče iz govora Jozefa Dobrovskog pred carem Leopoldom II. 1791. godine. Do Proljeća naroda je samo teoretski koncept, no tijekom revolucionarne 1848. dobiva na političkom karakteru zahvaljujući Františku Palackom, koji se zalagao za federalni ustroj Monarhije.⁴⁷ Paralelno s austroslavizmom javlja se i panslavizam, pokret koji pokušava unificirati sve slavenske jezike u jedan zajednički jezik. Vlasti su pojam panslavizam koristile u negativnoj konotaciji kako bi opisale širenje ruskog utjecaja na druge europske Slavene i tako poticale slavenski separatizam. Panslavističke težnje padaju u vodu jer slavenski narodi odlučuju stvarati vlastiti, individualni nacionalni narativ i identitet.⁴⁸

3.7 Poljski narodni preporod

Riječ „Poljak“ je isključivo bila rezervirana za poljsko plemstvo, koje je imalo puna građanska i politička prava. Nije se odnosila na materinji jezik, religiju ili etničku pozadinu, dakle označavala je isključivo društveni sloj. Građani i kmetovi, koji su govorili poljski, nisu sami sebe smatrali Poljacima. Teritorij Poljsko-Litvanske Unije je 1795. podijeljen između Rusije, Austrije i Pruske. Poljski nacionalni pokret u Austriji je do 1830-ih bio nerazvijen, što dokazuje činjenica da skupina ljudi koja želi stvoriti neovisnu Poljsku razmišlja o „poljstvu“ u

⁴⁵ Isto, 317-320

⁴⁶ Isto, 328-331

⁴⁷ Isto, 347

⁴⁸ Dukovski, 97

nenacionalnim okvirima, lojalnosti prema poljskoj državi.⁴⁹ Kao i u drugim državama, začetci poljskog nacionalnog pokreta se pronalaze u romantičarskoj literaturi, posebice u djelima Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackog i Zygmunta Krasińskiego. Poljski romantičarski pisci stvaraju narativ o Poljskoj kao o „Kristu nacija“, jednako kao što je Isus Krist treći dan nakon smrti ustao iz mrtvih, tako će i Poljska imati svoj „treći dan“.⁵⁰ Tijekom 1830-ih i 1840-ih godina javlja se tajni zavjerenički pokret Poljaka, koji ne uključuje građanstvo i seljaštvo, s ciljem političke sabotaže Austrije i Rusije. Veliku financijsku pomoć dobiva od poljske emigracije u Zapadnoj Europi koju predvodi Adam Czartoryski. Pokret rezultira nacionalnim ustankom⁵¹ 1846. u Krakovskoj Republici koji je, unatoč početnim uspjesima, vrlo brzo skršen od strane austrijske vojske i seljaka, koji iste godine podižu ustanak u Galiciji usmjeren protiv poljskih magnata. Pogiba veliki broj magnata, bez obzira jesu li krivi (povezani s Czartoryskim) ili nedužni. Poljsko plemstvo je shvatilo da ne može računati na podršku seljaštva u slučaju nacionalnih ustanaka.⁵²

⁴⁹ Davies, N. 2005. *God's Playground: A History of Poland*. Drugi svezak. New York: Columbia University Press., 9-11

⁵⁰ Isto, 17

⁵¹ Dukovski, 96

⁵² Davies, N. 2005., 108-109

4. Revoluciona 1848. godina i bitke naroda za neovisnost, autonomiju ili hegemoniju

4.1 Revoluciona zbivanja

Sukobi vlasti i raznih političkih struja u Austrijskome Carstvu tijekom prve polovice 40-ih godina 19. stoljeća nisu bili toliko intenzivni da bi na temelju njih ozračje postalo revolucionarno. Nezadovoljnost vlašću i želja za reformama naglo raste nakon velike gospodarske krize 1845./47. godine koja, poput domino efekta, zahvaća sve sektore gospodarstva. Zbog neuspjeha usjeva rastu cijene hrane, koje do proljeća 1847. dostižu dvostruku cijenu u odnosu na cijenu iz ranih 1840-ih. Ljudi su počeli trošiti više na hranu, što dovodi do pada kupovine manufakturnih dobara. Manufakture i tvornice počinju otpuštati radnike čime raste nezaposlenost. Poduzeća su počela uzimati kredite koje nisu mogla vraćati, što rezultira bankrotom kreditora i poduzeća.⁵³ Početkom ožujka 1848. u Beču izbijaju demonstracije radnika, predstavnika građanstva i studenata, koji su sastavili svoj politički program u kojem traže ustav i Metternichovu smjenu. Metternich, odlučno kao i prije, želi održati apsolutizam te odbija razgovor s demonstratorima na koje šalje vojsku, koja na mase otvara paljbu prilikom čega pogiba 50 demonstranata. Nakon toga izbija opći kaos koji tjera Metternicha na podnošenje ostavke i bijeg iz Beča u London.⁵⁴

Revolucija zahvaća i seljaštvo, koje čini većinu populacije Carstva. Revolucija u gradovima je pokrenula revoluciju seljaštva, no ono nije imali razvijene zahtjeve poput građana. Oni traže ukidanje kmetstva i rabote, odnosno prisilnog, neplaćenog rada. Seljačka pobuna potiče pobunu među njihovim gospodarima, koji se pak bune jer Car nije uspio smiriti seljake. Seljaštvo počinje lagano stupati u kontakt s nacionalnim programima, koji su dostigli zrelu dob.⁵⁵

Vlada nakon Metternichova bijega rješenje vidi u provođenju minuskulih reformi poput: imenovanje liberalnih ministara, davanje nekih od traženih građanskih prava i proglašenje Ustava 26. travnja 1848. kojim Austrija postaje ustavnom monarhijom s dvodomnim Parlamentom, ograničenim izbornim pravom i pravom Cara na veto.⁵⁶ Studenti i radikali nisu bili zadovoljni ovim odlukama i u svibnju 1848. dolazi do ponovnog izbijanja demonstracija tijekom kojih Dvor zajedno s carem Ferdinandom bježi u konzervativni i lojalistički Innsbruck

⁵³ Sperber, J. 2005. *The European Revolutions 1848-1851*. Drugo izdanje. Cambridge: Cambridge University Press., 110-111

⁵⁴ Dukovski, 98-99

⁵⁵ Taylor, 57-58

⁵⁶ Dukovski, 100

ostavivši za sobom ministre na koje pada dužnost suočavanja s radikalnim političkim pokretom.⁵⁷ Rezultat toga je postojanje dvaju paralelnih vlasti, vlade u Beču i Krunskog savjeta u Innsbrucku.⁵⁸

Revoluciju u Beču prate masovni pokreti naroda Austrijskoga Carstva, dakle Mađara, Talijana, Slovenaca, Hrvata, Čeha, Srba u južnoj Ugarskoj i Rumunja u Transilvaniji. Zahtjevi naroda se mogu sažeti na ukidanje feudalizma, nacionalnu emancipaciju i demokratske reforme. Krunski savjet huška Mađare na slavenske narode i Rumunje u nadi da će skršiti pobune no mijenja stav nakon što je general Johann Josef Wenzel von Radetzky suzbio pobunu Talijana u Lombardiji.⁵⁹ Novoizabrani austrijski Parlament (*Reichstag*) susreće se 7. rujna i proglašava ukidanje kmetstva. Seljaštvo je svoj politički cilj ostvarilo, njihov revolucionarni duh do kraja listopada nestaje. Posljedica ove odluke će biti intenzivnija deagrarizacija i urbanizacija na tlu Austrijskoga Carstva i kasnije Austro-Ugarske Monarhije, sve do njenog kraja, čime se mijenja nacionalni karakter gradova. Siromašni seljaci će prodavati zemlju bogatijima i naseljavati se u gradove, čime će gradovi, nastanjeni uglavnom Nijemcima, poprimiti nacionalni karakter okolnih sela. Magnati se pak okreću prema rastućoj industrijskoj grani, tj. počinju graditi industrijske pogone u kojima se zapošljavaju bivši kmetovi, sada radnici. Klasni sukob kasnije prerasta u nacionalni.⁶⁰

Kossuthov govor, u kojem iznosi svoj nacionalni i gospodarski program, na Požunskom saboru 3. ožujka 1848. jača revolucionarne težnje u Mađarskoj. Sándor Petőfi, romantičarski pjesnik, zajedno s *Društvom desetorice* sastavlja program koji će biti nazvan *Dvanaest točaka*. U njemu traži provođenje liberalnih reformi i veliku autonomiju, gotovo neovisnost za Mađarsku, što nadilazi čak i Kossuthove zahtjeve iznesene 3. ožujka.⁶¹ Teško je reći kada je točno revolucija u Mađarskoj počela no vremenski okvir se može suziti na razdoblje između 3. i 14. ožujka, kada vijest o revoluciji u Beču dolazi do Pešte. Car Austrije i kralj Mađarske, Ferdinand, prihvaća ključne odluke Mađarskog sabora. Te odluke se nazivaju *Travanjskim zakonima*. Mirnim putem više nema povratka na staro političko stanje. Mađarska 11. travnja postaje ustavnom parlamentarnom monarhijom (Ferdinand je i dalje kralj) kojom upravlja odgovorno ministarstvo. Suverenitet Mađarske nije međunarodno priznat.⁶²

⁵⁷ Sperber, 141

⁵⁸ Dukovski, 100

⁵⁹ Isto, 99

⁶⁰ Taylor, 72-74

⁶¹ Cartledge, 191

⁶² Molnár, 185-187

Od 11. travnja Mađarski sabor zamjenjuje moderna Narodna skupština koja nakon izbora otvara prvu sjednicu 5. srpnja. Mađari prema svojim nacionalnim manjinama, dakle Srbima, Slovacima, Rumunjima i transilvanijskim Sasima, nisu bili naklonjeni.⁶³ Početna euforija koja vlada krajem ožujka kod Slovaka, Srba i Rumunja nestaje u travnju. Mislili su da će, ako podržavaju Mađarski neposluh prema Beču, dobiti nešto zauzvrat, no gadno su se prevarili. Svaki njihov pokušaj traženja autonomije je odbijen. Hrvatska, koja je pro-austrijski orijentirana, bila je poseban slučaj jer je uživala određenu autonomiju koja je ugrožena nakon 11. travnja. Mjesec dana ranije, 25. ožujka, na zasjedanju Hrvatskog sabora iznesen je program sličan mađarskim *Dvanaest točaka*. Traženo je stvaranje Trojedne Kraljevine koju čine kraljevstva Hrvatska, Slavonija i Dalmacija i koja će biti sasvim autonomna u sklopu Carstva, ukidanje Vojne krajine, priznavanje hrvatskog kao službenog jezika i davanje titule bana Josipu Jelačiću, što je Ferdinand dva dana ranije učinio kako bi povećao moral Hrvata u Radetzkyjevoj jedinici koja je suzbijala pobunu u Lombardiji. Beču je Jelačić bio primamljiv kandidat za bana zbog mađarofobne retorike i reputacije narodnog heroja među Hrvatima.⁶⁴

Cara krajem svibnja posjećuje ugarski palatin, nadvojvoda Stjepan Austrijski, s ciljem nagovaranja da banu Jelačiću zabrani održavanje Sabora. Car izvršava palatinov zahtjev ali ga ban Jelačić zanemaruje i 5. lipnja⁶⁵ poziva Sabor na zasjedanje.⁶⁶ Na Saboru su donesene odluke o ukidanju staleških povlastica, uvedeno je opće oporezivanje, prihvaćen je savez sa *Srpskom Vojvodinom* i prihvaćena je ideja o federativnom ustroju Monarhije.⁶⁷

Hegemonijalna politika Mađara i odbijanje priznavanja nacionalnih prava manjina dovodi do rata na nacionalnoj osnovi. Rumunji, Slovaci, Srbi, Hrvati i Česi okreću se protiv Mađara i traže pomoć od Beča. Federativni ili konfederativni ustroj Mađarske nije nikako prihvaćen od strane Mađara iako se, na Kossuthov poticaj, o njemu raspravljalo.⁶⁸

Rumunji svoj nacionalni program predstavljaju u svibnju. Traže neovisnost rumunjske nacije, vlastiti jezik, vojsku, upravu, ukidanje feudalizma, dakle slične zahtjeve kao i drugi narodi Carstva koji, osim mađarskih, doživljavaju istu sudbinu, odbijenicu. Pokreću neuspješan ustanak u listopadu.⁶⁹

⁶³ Molnár, 188

⁶⁴ Cartledge, 196-198

⁶⁵ Cartledge netočno navodi 2. lipanj kao datum zasjedanja

⁶⁶ Cartledge, 200

⁶⁷ Dukovski, 107

⁶⁸ Isto, 105

⁶⁹ Isto, 110-111

Južnougarski Srbi u svibnju proglašavaju *Srpsku Vojvodinu* i stupaju u politički savez s Trojednom Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Savez je prihvaćen od Hrvatskog sabora na sjednici 5. lipnja. Car lukavo šuti, a Mađari odbijaju sve zahtjeve Srba, čime počinje rat srpskih i mađarskih revolucionara. Car tek u prosincu prihvaća odluke Srpskog sabora.⁷⁰

Slovaci u svibnju traže samo prihvaćanje slovačkog nacionalnog identiteta, što Mađari odbijaju. Dolazi do pobune koja je brzo skršena. Slovački nacionalni pokret se radikalizira tijekom siječnja 1849. Novi zahtjevi su: odvajanje Slovačke od Ugarske, priznavanje slovačkog kao službenog jezika u Slovačkoj i osnivanje Slovačkog sabora.⁷¹

Revolucionarna zbivanja u Pragu započinju 11. travnja kada češko stanovništvo traži ravnopravnost češkog i njemačkog jezika, ujedinjenje *čeških zemalja* (Bohemija, Moravska i Šlezija), jednakost Čeha i Nijemaca u javnim ustanovama u *češkim zemljama* i zajedničko predstavničko tijelo. Austrijska vlada početkom travnja jedino prihvaća jezičnu ravnopravnost, a Car kasnije ujedinjenje Bohemije, Moravske i Šlezije. Palackyev češki nacionalni program, temeljen na *austroslavizmu*, usmjeren je protiv njemačkog i ruskog nacionalizma, tj. ruske verzije panslavizma. Naglašava važnost federalizacije Austrije u rješavanju češkog nacionalnog pitanja kako bi se spriječio ruski utjecaj i stvaranje *slavenske monarhije* u kojoj bi glavnu riječ vodili Rusi.⁷² Lipanjski ustanak radikala u Pragu je slomljen od strane generala Alfreda Windischgrätza 16. lipnja čime su revolucionarne snage u Češkoj poražene.⁷³

Smirivanje revolucionarnih zbivanja u sjevernoj Italiji i Češkoj jača Austriju, koja se sprema na obračun s Mađarima. Potiče separatizam manjina u Mađarskoj kako bi ju vojno oslabila. Mađari su zbog raznih političkih struja u Skupštini imali poteškoće s organizacijom nacionalne vojske no, kako se približavala opasnost rata s manjinama i Austrijom, proces se ubrzao. Rat izbija 11. rujna Jelačićevim prijelazom rijeke Drave i pripojenjem Međimurja Hrvatskoj. Dvor je za to vrijeme vodio pregovore s Peštom ali bilo je jasno da je Jelačićev rat i rat Austrijanaca. Među Mađarima, nakon Kossuthova govora⁷⁴ 24. rujna, vlada domoljublje i populacija biva mobilizirana za *obranu domovine*. Na brzinu formirana mađarska vojska poražava Jelačića 29. rujna kod Pákozda. Dan ranije u Pešti, u kojoj vlada politička kriza, ubijen je general Franz

⁷⁰ Isto, 108-109

⁷¹ Isto, 110

⁷² Isto, 109; Panék & Tůma, 346-347

⁷³ Molnár, 188

⁷⁴ Molnár ne spominje Kossuthove ksenofobne ispade

Philippe Lamberg, zapovjednik carske vojske u Mađarskoj.⁷⁵ Premijer Mađarske Lajos Batthyány pokušava voditi pregovore s Jelačićem no sve pada u vodu. Batthyány 2. listopada odstupa s položaja čime je Kossuthu otvoren put prema neosporenom vođi nacije.⁷⁶ Povjesničar Alan John Percivale Taylor tvrdi da je Kossuth svojim ksenofobnim govorima namjerno poticao mađarske vojnike na ubijanje onih koji ne govore mađarski. Htio je da vojnici misli da je to jedini način na koji mogu spasiti državu.⁷⁷

Nakon što vijest o Jelačićevu porazu stiže do Beča građani 6. listopada ponovno izlaze na ulice. Dvor, koji se vratio tijekom kolovoza, ponovno bježi iz Beča, ovaj put u grad Olmütz (Olomuc) u Moravskoj. Mađari šalju vojsku u pomoć Bečanima, ali doživljavaju poraz u blizini grada. Windischgrätz zajedno s Jelačićem počinje napad na revolucionare u Beču krajem listopada 1848. i nakon par dana borbe grad pada. Car Ferdinand abdicira 2. prosinca a novim carem postaje njegov nećak Franjo Josip, koji će beskompromisno pokušati vratiti apsolutizam. Carska vojska je krajem prosinca pred vratima Pešte što mađarsku vladu tjera na bijeg u Debrecen. Do proljeća 1849. nema velikih vojnih operacija. Prihvatanjem oktobranog Ožujskog ustava, kojeg sastavlja grof Stadion, Austrija povlači *Travanjske zakone*, što za Mađare znači samo jedno, borbu za neovisnost. Kossuth, unatoč otporu Obrambene komisije, opozicije iz Stranke mira i optužbi za urotu, proglašava 13. travnja 1849. neovisnost Mađarske republike i uklanjanje Habsburgovaca kao monarha. Vojna situacija ide u korist Mađara sve do 15. lipnja kada ruski car Nikola I. šalje vojsku na čelu s generalom Ivanom Fjodorovičem Paskevičem u pomoć Franji Josipu. Mađarska vlada 28. lipnja prihvaća prava manjina, Kossuth čak predlaže osnivanje Dunavske konfederacije, no sve to dolazi prekasno i nema učinka. Nakon niza poraza Mađari se formalno predaju kod Világosa 13. kolovoza, no borbe se vode dalje sve do početka rujna.⁷⁸ U listopadu kreće austrijska odmazda za koju je zadužen general Haynau; 12 generala i pukovnika *Honvéda* je obješeno, Lajos Batthyány je strijeljan u Pešti, otprilike 150 ključnih ljudi revolucije je obješeno ili strijeljano, a oni koji su uspjeli pobjeći su osuđeni *in absentia*. Kossuth bježi u Osmansko Carstvo. Represija prestaje tek tijekom ljeta 1850. jer je Dvoru postalo jasno da je Haynau prekoračio ovlasti i pretjerao s mjerama terora.⁷⁹

⁷⁵ Molnár, 188-191

⁷⁶ Cartledge, 206

⁷⁷ Taylor, 83

⁷⁸ Molnár, 191-199

⁷⁹ Cartledge, 219

4.2 Frankfurtski parlament

Travanjska revolucionarna zbivanja različito zahvaćaju njemačke državnice, od kojih neke prihvaćaju liberalne ideje i donose ustave. Počinje ozbiljna rasprava o ujedinjenju njemačkih zemalja u unitarnu njemačku državu. Osnovana je Njemačka narodna skupština koja po prvi put zasjeda u Mainzu 18. svibnja 1848. s ciljem donošenja liberalnog ustava za cijelu Njemačku i za odabir vlade. Prisustvuje 585 delegata, uglavnom intelektualaca, iz svih njemačkih zemalja. Do 28. lipnja je donesena odluka o stvaranju provizionalne centrale vlade u kojoj funkciju vikara Carstva (*Reichsverweser*) nosi nadvojvoda Ivan Habsburški, dok bi predsjednikom parlamenta trebao postati Heinrich von Gagern, umjesto kojeg je kasnije izabran Karl von Leiningen. Narodna skupština, koju uglavnom čine liberalni idealisti, ubrzo shvaća da je gigantski zadatak stvaranja Njemačke gotovo nemoguć zbog sukoba Pruske i Austrije te državnice koje ih podržavaju. Pitanje stvaranja unitarne države povlači za sobom pitanje njenih granica. Postoje dva prijedloga, *Mala Njemačka*, koja ne uključuje Austriju, i *Velika Njemačka*, koja uključuje Austriju. Prava manjina koje bi bila uključena u *Njemački Reich* su zanemarena. Prevagu odnosi nepopularna ideja *Male Njemačke*, što nikako nije išlo u prilog Austriji. Na kraju propada ideal o ujedinjenju, Njemačka je i dalje ostala razjedinjena i podijeljena na Prusiju i Austriju, svaka sa svojom sferom interesa.⁸⁰ Problem u ideji ujedinjenja je fokus na jezik kao glavnog pokazatelja nacionalnosti, čime su zanemarene kulturološke i vjerske razlike.⁸¹

4.3 Slavenski kongres

Ujedinjenje Njemačke prema ideji *Velike Njemačke* nije dolazilo u obzir za Čehe u *češkim zemljama*. Palacky odbija poslati predstavnike u Frankfurtski parlament čime dolazi do pogoršanja odnosa Nijemaca i Čeha. Odnosi su bili zaoštreni još prije revolucije u ožujku jer Česi nikako ne prihvaćaju njemački pokušaj asimiliranja.⁸² Slavenski kongres započinje u Pragu 3. lipnja i traje do 17. lipnja kada je ugušen putem sile. Vodile su se rasprave o federalnom ustroju Monarhije i o opasnosti lažnih glasina koje kruže oko panslavizma. Njih po Europi šire njemački nacionalisti kako bi opravdali represivne mjere protiv slavenskih naroda.⁸³

⁸⁰ Schulze, 70-76

⁸¹ Hobsbawm, E. J. 1993. *Nacija i nacionalizam: Program, mit, stvarnost*. Zagreb: Novi Liber., 107-108

⁸² Panék & Tůma, 347-348

⁸³ Dukovski, 111-112

5. Društveno-političko stanje od 1849. do *Ausgleicha* 1867.

5.1 Neoapsolutizam

Seljaštvo je jedini pravi pobjednik revolucije. Njihov zahtjev o ukidanju kmetstva i tlake proveden je ranih 1850-ih.⁸⁴ Stadionov Ožujski ustav iz 1849. ukinut je *Silvestarskim patentom* 31. prosinca 1851. Za provođenje apsolutističkih mjera i centralizacije zadužen je ministar unutarnjih poslova Alexander von Bach. Od Mađarske je odvojio Hrvatsku, Slavoniju i Transilvaniju te ostatak Kraljevstva podijelio na pet birokratskih distrikta. Mađari pružaju samo pasivni otpor. Bachov apsolutistički sistem, poznat još kao *Bachov apsolutizam*, traje samo deset godina, od 1849. do 1859., no za sobom dugoročne posljedice.⁸⁵ Pošto sistemom upravljaju Nijemci, započinje ponovni program germanizacije koji ne služi udovoljenju asimilacijskih zahtjeva nacionalista nego za jačanje centralizacijske sile i jezičnog jedinstva Carstva.⁸⁶

Prema *Silvestarskom patentu* državom upravlja car, kojeg savjetuje Carsko vijeće (*Reichsrat*) nad kojim predsjedava Karl Kübeck, autor *Patenta*. Nakon smrti premijera Felixa Schwarzenberga u travnju 1852. Franjo Josip predlaže Metternicha za novog premijera, na što ga Kübeck i sam Metternich nagovaraju da to ne čini jer novi apsolutizam nije kompatibilan s funkcijom premijera. Franjo Josip zatim postaje premijerom Carstva, što znači da sve odluke donosi vlastitom voljom. Udaljuje se od Carskog vijeća uvidjevši da ovo legislativno tijelo nije kompatibilno s neoapsolutizmom. Car vlada pomoću svojih ministara, koji nešto rade samo ukoliko dobiju naredbu odozgo.⁸⁷

Pruska je nakon raspuštanja Frankfurtskog parlamenta pokušala preuzeti glavnu riječ u reguliranju odnosa njemačkih država. Njen plan o stvaranju Sjevernonjemačke Unije pod Pruskim vodstvom propada zbog austrijske i ruske intervencije. Pitanje ujedinjenja ponovno pokreće Austrija, koja traži ulazak svih habsburških zemalja u Njemački Savez i *Zollverein*. Pregovori 1851. nisu bili uspješni i dolazi do zastoja čime se pitanje ujedinjenja njemačke ponovno odgađa.⁸⁸

Klerikalizam u Carstvu doživljava veliku pobjedu nad antiklerikalizmom liberalnog građanstva. Zahvaljujući papinskom konkordatu iz 1855. Crkva dobiva primat nad školstvom

⁸⁴ Panék & Tůma, 349

⁸⁵ Molnár, 202

⁸⁶ Taylor, 86

⁸⁷ Isto, 86-88

⁸⁸ Isto, 86

i sklapanjem brakova.⁸⁹ Školski sustav Carstva je od 1850. postao visoko razvijen zahvaljujući reformama grofa Lea Thuna, koji se poslužio francuskim i pruskim modelom školstva.⁹⁰

Bachov apsolutizam postaje neodrživim nakon poraza Carstva tijekom Drugog rata za ujedinjenje Italije od Kraljevstva Sardinije i Pijemonta i Francuske. Carska vojska doživljava težak poraz kod Solferina (24. lipnja 1859.), čime nestaje nada u pobjedu, ali i uvjerenje Franje Josipa u snagu vlastite vojske.⁹¹ Talijani su na primirju u Villafranci 11. srpnja 1859. dobili Lombardiju, dok Venecija i dalje ostaje dijelom Carstva. Problemi koji su pod neoapsolutističko-centralističkim sistemom potiskivani postaju kritičnima i Carstvu prijete politički i socijalni nemiri. Najveći problem je rješavanje nacionalnog pitanja, pri čemu Mađari imaju prednost u odnosu na druge narode.⁹²

5.2 Otpor negermanskih naroda neoapsolutizmu

Mađari za vrijeme neoapsolutizma pružaju pasivni otpor germanizaciji i centralizaciji. Najistaknutiji predstavnici politike otpora su Ferenc Deák i književnici, kroz čija se romantičarska dijela može dobiti uvid u ponašanje mađarskog društva. Primjerice, plaćanje poreza je odgađano sve do zadnjeg roka. Kossuth je za Mađare i dalje bio simbol nade, no za druge države je njegov politički cilj bio beznadan. Jedini način da Mađarska stekne neovisnost je u velikom ratu europskih velesila.⁹³

Slovaci, jednako kao i Česi, nisu mogli pružati otpor germanizaciji i centralizmu jer njihovom politikom u velikoj mjeri upravljaju Nijemci, koji žive na tlu tih zemalja. Za vrijeme neoapsolutizma dolazi do značajnijih doprinosa slovačkome jeziku, što je poticano i od strane slovačkih svećenika i biskupa. Ludovit Štúr, slovački narodni preporoditelj, odriče se austroslavizma i zamjenjuje ga idealiziranom slikom Rusije i njena Cara, kojeg smatra pravim zaštitnikom slavenskih naroda.⁹⁴

⁸⁹ Panék & Tůma, 356

⁹⁰ Johnston, 73

⁹¹ Taylor, 93

⁹² Dukovski, 120-121

⁹³ Molnár, 202; Cartledge, 221-222

⁹⁴ Spiesz, A. & Caplovic, D. 2004. *Illustrated Slovak History: A Struggle for Sovereignty in Central Europe*. Wauconda, Illinois: Bolchazy-Carducci Publishers., 127-130

Slovinci i Srbi su bili uglavnom politički pasivni. U Hrvatskoj se rađa nova nacionalistička koncepcija koju oblikuje Ante Starčević. Njegov san je stvaranje neovisne hrvatske države bez suradnje sa Srbima, Mađarima ili Austrijancima.⁹⁵

5.3 Od Listopadske diplome 1860. do Ausgleicha 1867.

Franjo Josip 20. listopada 1860. objavljuje *Listopadsku diplomu*, ustavni akt kojim se uvodi federalizacija temeljena na starom povijesno-pravnom načelu i zajedničko zakonodavno tijelo. Mađarskoj, koja je podijeljena na pet distrikta, vraćena je stara županijska struktura i mađarski kao službeni jezik. *Diplomom* nisu zadovoljni njemački liberali i mađarska opozicija, koja organizira prosvjed u Pešti, jer država i dalje ostaje centralistička i djelomično neoapsolutistička. Car na položaj ministra unutarnjih poslova postavlja liberala Antona von Schmerlinga. Schmerling u potpunosti revidira *Diplomu* i objavljuje 28. veljače 1856. *Veljački patent*, kojim stvara liberalniji ustavno-monarhistički državni sustav. Carevno vijeće (*Reichsrat*) postaje dvodomno, a pravo glasa je ograničeno cenzusom i razinom pismenosti na mali broj muške populacije. Pošto je cijeli sistem i dalje bio germanocentričan Mađari ne prihvaćaju *Veljački patent*. *Diploma* i *Patent* nisu odgovarali niti jednom negermanskom narodu u Carstvu.⁹⁶

Schmerlingov konačni cilj je postizanje austrijskog vodstva u Velikonjemačkom „carstvu sedamdeset miliona“, a liberalni germanocentrični *Patent* ga dovodi bliže ka tome naumu.⁹⁷ Zaoštavanje odnosa Pruske i Austrije 1863. godine nagovještava da se problemi mogu riješiti samo putem rata, koji zbog Bismarckove realpolitike i slabosti Carske vojske ne ide u prilog Austrijancima.⁹⁸ Pruska i Austrija ulaze u rat protiv Danske 1864. godine jer je nepravedno prisvojila vojvodstvo Schleswig. Iduće godine dolazi do primirja s kojim nisu zadovoljni niti Prusi niti Austrijanci te se odnos ovih dvaju sila zaoštava. Pruska ulazi u savez s Italijom 1866. i objavljuje rat Austriji. Na strani Austrije se bore južnonjemačke državnice, a na strani Pruske Italija i sjevernonjemačke državnice. Austrija doživljava težak poraz kod Sadove/Königgratza (3. srpnja 1866.), što Franju Josipa prisiljava na potpisivanje primirja. Stvorena je Sjevernonjemačka Konfederacija pod Pruskim vodstvom, Njemački savez prestaje postojati, a

⁹⁵ Dukovski, 117

⁹⁶ Isto, 120-121; Beller, S. 2006. *A Concise History of Austria*. Cambridge: Cambridge University Press., 135-136

⁹⁷ Isto, 136

⁹⁸ Taylor, 118-120

Italija anektira Veneciju. Time je Austrija potpuno istisnuta iz stvaranja ujedinjene Njemačke, čime počinje njeno okretanje prema prostoru Balkana.⁹⁹

Franjo Josip, uvidjevši da *Veljački patent* ne smiruje tenzije u Carstvu, 1865. počinje pregovore s vođama mađarske političke scene, od kojih su najpoznatiji Ferenc Deák i Lászlo Teleki, kako bi pronašao novo rješenje. Tijekom ljeta je otpustio Schmerlinga, a krajem godine suspendirao *Patent*.¹⁰⁰ Deák u *Uskršnjem članku* predlaže dualni kompromis s austro-ugarskom upravom za zajedničke vanjske i unutarnje poslove. Ideja o kompromisu je tijekom 1866. elaborirana, a iduće godine počinje njeno provođenje.¹⁰¹

Deák nije povećao potraživanja nakon katastrofalnog rata 1866., što je razveselilo Franju Josipa. Austro-ugarska nagodba, ili *Ausgleich*, postignuta je 1867. godine čime Austrijsko Carstvo dijeli na dvije ustavne monarhije, Austriju (Cislajtaniya) i Mađarsku (Translajtaniya), koje imaju vlastite parlamente, zakone i predsjednike vlada. Zajednički poslovi su financije, vanjska politika i vojska. Pregovore tijekom Nagodbe vode, na mađarskoj strani, grof Gyula Andrassy i Ferenc Deák i, na austrijskoj strani, Ferdinand von Beust. Obojica mađarskih predstavnika su bila svijena da se Kossuthov san o neovisnoj Velikoj Mađarskoj ne može ostvariti van granica Habsburške Monarhije, nego unutar nje. Druge nacionalnosti nisu zadovoljne *Nagodbom* te počinju borbu za vlastita prava i traže federalizaciju, koja za vladajuće ne dolazi u obzir sve do 1918. kada je već bilo prekasno. Poljaci u Galiciji dobili su veliku autonomiju 1868. čime je kupljena njihova podrška vlasti u Cislajtaniyi.¹⁰² Hrvati su zbog posebnog položaja u Mađarskoj 1878. imali *Hrvatsko-ugarsku nagodbu* kojoj im je priznata široka autonomija, državna cjelovitost, hrvatski kao službeni jezik i pravo na parlament. No Hrvati nisu bili zadovoljni jer su politiku i razvoj gospodarstva diktirali Mađari.¹⁰³

⁹⁹ Dukovski, 160-161; Beller, 137

¹⁰⁰ Isto, 138-139

¹⁰¹ Malnar 207

¹⁰² Beller, 142-148

¹⁰³ Dukovski, 163, 167

6. Jačanje nacionalizma, parlamentarizam i planovi federalizacije od 1867. do 1914.

6.1 Transformacija nacionalizma

U prvoj fazi nacionalizma dolazi do otkrivanja narodne tradicije koja biva transformirana u nacionalnu tradiciju zahvaljujući entuzijastičnim romantičarskim pjesnicima. U ovoj fazi, koja traje do 1870-ih, nacionalizam je ispunjen liberalnim duhom. Predstavnici nacionalizma su uglavnom članovi obrazovane elite. Ovaj nacionalizam naglašava jezičnu i kulturnu zajednicu i stvaranje ili usvajanje država, a ne *nacija*, po historizmu. Druga faza nacionalizma, koja započinje 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća, znatno mijenja koncept nacionalizma, koji počinje skretati udesno i poprimati negativne konotacije koje dan danas imamo o ovome pojmu. Darwinov koncept prirodne selekcije, razvoj na poljima biologije i genetike, eugenika i *rasne* teorije dovode do stvaranja etničkog nacionalizma. Od sada se nacija počinje identificirati s genetskim porijeklom, što dovodi do nestajanja građanskog nacionalizma koji prevladava u prvoj fazi. Ako su oba roditelja pripadnici jedne *rase*, onda su i njihovi potomci pripadnici te *rase*, bez obzira na to što imaju sasvim drugačije okvire ponašanja i ne smatraju sami sebe pripadnicima. Riječ *rasa* se do druge polovice 19. stoljeća koristila za opis etnije, a kasnije služi za denotaciju određene grupe ljudi koju definiraju fizičke karakteristike poput visine, boje kose, kože i očiju, oblika lica i dr. Primjerice, ukoliko su osobi A oba roditelja Mađari, onda je i osoba A Mađar, bez obzira na to što se osoba A ponaša kao Nijemac, priča njemački i ne smatra sebe Mađarom. Ovaj koncept nacionalizma rezultira sve većom učestalošću *nacionalnih pitanja* na tlu Europu. Za razliku od građanskog nacionalizma, koji oko sebe okuplja bogatije obrazovane ljude, etnički zahvaća pripadnike gotovo svih slojeva. Liberalni nacionalizam postaje potisnut od strane šovinističkog nacionalizma, tvrdi Eric Hobsbawm. Iako ima elementa istinitosti u ovoj tvrdnji ona nije u cijelosti istinita. Istina jest da dolazi do jačanja šovinizma i da nacionalizam doživljava preobrazbu, ali ne treba na temelju toga zaključiti da je liberalni nacionalizam u potpunosti potisnut. U drugoj polovici 19. stoljeća počinjemo govoriti o stvaranju *nacija*, svaka sa svojom nacionalnom mitologijom, religijom, jezikom, kulturom i drugim kriterijima pripadnosti. Svaka grupa koja sebe smatra nacijom zahtijeva pravo na samoodređenje iz čega slijedi povećanje broja *nepovijesnih* nacija.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Hobsbawm, 113-122

6.2 Politička zbivanja i Cislajtanijski od 1867. do 1914.

Svijest o češkom nacionalnom društvu doživljava tijekom 60-ih godina veliki porast zahvaljujući izjednačavanju češkog i njemačkog jezika u školama, sportskim organizacijama, poput *Sokol* i *Orel*, koje okupljaju članove svih društvenih slojeva i novinama i časopisima na češkom. Nacionalna stranka, koju predvodi František Rieger, izvana djeluje jedinstveno, ali iznutra je podijeljena na dva krila, *staročehe* i *mladočehe*. Oba krila se protive centralizaciji, ali razlikuju se po pitanju suradnje s aristokracijom. *Mladočesi* odbijaju suradnju s liberalima u Austriji i plemićima, čije tradicionalne povlastice ne prihvaćaju. Glavni ideolog stranke je i dalje František Palacký. *Ausgleich* iz 1867. nije ispunio političke ciljeve Čeha, koji postaju svjesni da im trebaju saveznici unutar i izvan Monarhije. Franjo Josip želi svakako riješiti nezadovoljstvo češke političke zajednice koja postaje sve nemirnija. Česi traže da im se priznaju jednaka prava kao Mađarskoj, što bi rezultiralo trijalističkim uređenjem Monarhije. Također traže i ujedinjenje *čeških zemalja*. Pregovore predvodi predsjednik austrijske vlade Karlo Hohenwart i obje strane dolaze do dogovora krajem ljeta 1871. Car poziva Bohemski sabor da sastavi Ustav, no ubrzo nakon toga njemački liberali napuštaju Sabor. Pošto su Nijemci bili manjina, federalistička većina nastavlja sa stvaranjem Ustava sve do njegova završetka 10. listopada. Mađari su uložili jaki protest zbog čega je Car bio prisiljen odustati od pregovora. Hohenwart je dao ostavku i zamijenjen je Adolfom Auerspergom, kojemu cilj postaje rušenje češke opozicije. Česi nakon toga bojkotiraju sudjelovati u Carevnom vijeću.¹⁰⁵

Austro-ugarska, Rusija, Velika Britanija i Njemačko Carstvo aktivno sudjeluju u rješavanju tzv. Istočnog pitanja, odnosno neizbježnog raspada Osmanskog Carstva i iskorištavanja te situacije u vlastitu korist. Nakon rata Rusije i Osmanlija 1877. - 1878. održan je Berlinski kongres kojim je trebalo biti riješeno pitanje reorganizacije Balkana. Franjo Josip je htio anektirati Bosnu i Hercegovinu, no Gyula Andrassy ga je nagovorio da ipak odabere okupaciju. Andrassy je bio strogo protiv integracije još Slavena u Monarhiju. Mađari nisu htjeli da Cislajtanijska integrira Bosnu jer bi to narušavalo omjer snaga u dualizmu. Austrijski liberali protestiraju i u potpunosti se protive integraciji, na što Franjo Josip otpušta liberalnu Auerspergovu vladu i postavlja novu na čelu s grofom Eduardom Taaffeom. Njegova vlada uspijeva nagovoriti Čeha da ponovno sudjeluju u politici i 1879. ruši prevlast liberala u Carevnom vijeću.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Panék & Tůma, 368-372

¹⁰⁶ Beller, 149-151

Ono što je Taaffe dao Česima je jednakost njemačkog i češkog jezika u svim *češkim zemljama*, dakle ne samo u školstvu nego i upravi, željeznici, itd., ali ne i teritorijalnu cjelovitost. Sveučilište Karlo Ferdinand u Pragu je podijeljeno na njemački i češki dio, što privlači mnoge Čehe na studiranje u Pragu. Njemačka manjina u Moravskoj je s nepovjerenjem gledala na Čehe i u Brnu nije otvoreno češko sveučilište. Zbog velike navale seljaka u gradove češka periferija raste mnogo brže nego njemačka jezgra gradova. Mnogo Nijemaca su zapravo bili Židovi koji su smatrani Nijemcima jer govore njemački. Među seljaštvom se svijest o nacionalnoj pripadnosti počinje širiti zadnjih dvadesetak godina 19. stoljeća zahvaljujući novinarstvu i porastu pismenosti, po kojoj su Česi bili prvaci u Monarhiji.¹⁰⁷

Češko pitanje postaje gorućim nakon što njemačka opozicija napušta Bohemski sabor 1886. godine. Rješenje je trebalo biti postignuto dogovorom nazvanim *Punktacije*, no propada zbog protesta mladočeha okupljenih u Nacionalno-liberalnu stranku. Oni 1891. ponovno traže ujedinjenje *čeških zemalja* u ustavnu jedinicu sličnu Mađarskoj. Staročesi, koji su podržavali vlasti u Beču, poraženi su zbog nedostatka potpore. Pošto je pravo glasa prošireno, stranke se počinju okretati masama, čija potpora postaje ključnom. Pokušaji rješavanja češkog pitanja 1890., 1895. i 1905. nisu uspjeli zbog njemačke opozicije, no to Čehe nije navelo na promišljanje o neovisnosti. Sve što su željeli je državna cjelovitost *čeških zemalja* koje su dio federalizirane Monarhije.¹⁰⁸

Slovenski nacionalno osviješteni intelektualci i političari tražili su okupljanje *slovenskih zemalja* i od sredine 60-ih godina održavaju *tabore* u tim zemljama kako bi *objasnili* lokalnom stanovništvu da su oni isto Slovenci. Uviđaju kako im Beč neće pomoći pa se okreću drugim južnoslavenskim narodima. Slovenska politička scena je razdvojena na dvije struje, od kojih veća podržava njemačke liberale. Nakon pada Auerspergove vlade i dolaska Taaffea njemački liberali se dijele, a slovenski nacionalisti se okreću prema ideji ujedinjenja s ostalim južnim Slavenima unutar Monarhije u zajedničku državu.¹⁰⁹

Taaffe se za rušenje liberala poslužio *željeznom obručom*, odnosno opozicijskim blokom u kojeg su okupljeni Nijemci i slavenski narodi. Njegova vlada je osigurala stabilnost u Cislajtaciji. Najveći politički neprijatelji su njemački liberali i mladočesi, koji se sve više radikaliziraju i oslanjaju na nacionalizam srednjeg sloja, što postaje sve veći problem za

¹⁰⁷ Panék & Tůma, 373-376

¹⁰⁸ Isto, 377-383

¹⁰⁹ Dukovski, 168-169

očuvanje integriteta Monarhije. Proširivanjem izbornog prava krajem stoljeća počinje uspon socijalističkih stranaka.¹¹⁰

6.3 Politička zbivanja u Translajtaniji od 1867. do 1914.

Mađarska vlada nije slijedila politiku davanja autonomije manjinama jer smatra da se time narušava državno jedinstvo, tj. država se transformira u federaciju. Godinu dana nakon Austro-ugarske nagodbe donesen je zakon o nacionalnim manjinama kojim se traži poznavanje mađarskog od svih stanovnika Translajtanije jer oni čine mađarsku naciju. Škole za nacionalne manjine su bile zatvorene, a sva nastava se održavala na mađarskom.¹¹¹ Period unutarnje stabilnosti, gospodarskog rasta i vrhunca te naposljetku pada liberalizma obilježava stanje u Mađarskoj od 1875. do 1890. Tijekom tog razdoblja poziciju premijera drži Kálman Tisza, jedan od osnivača Liberalne stranke. Pravo glasa je imalo samo 24% muške populacije s time da je zadržano pravo glasa temeljeno na plemićkim titulama. Plemići su vodili vlastitu agendu po pitanje gospodarstva tražeći manje poreze na poljoprivredna dobra i vraćanje nekih od starih feudalnih prava. Nacionalna pitanja drugih naroda postaju sve ozbiljnijima, no vlada nije imala motivaciju za njihovo rješavanje.¹¹² Nacionalne manjine počinju pružati sve veći otpor mađarizaciji i nacionalnoj integraciji elite i građanstva. Odlaskom Tisze na vlast dolazi Gyula Szapáry, koji počinje provoditi socijalnu politiku. Sándor Wekerle ga zamjenjuje 1892. i nastavlja s istom politikom. Uz to je ojačao primat države nad crkvenim poslovima, unaprijedio gospodarski rast, provodio liberalnu politiku prema manjinama i jamčio slobodu vjeroispovijesti. Konzervativci nisu bili zadovoljni njegovim odlukama koje se tiču pitanja manjina, što rezultira Wekerleovom smjenom 1895. Radikalni nacionalizam Mađara jača tijekom zadnjeg desetljeća 19. stoljeća i ranog 20. stoljeću, a jednako tako jača i želja srednjeg građanstva i seljaštva za demokratsku preobrazbu politike.¹¹³

Najveće probleme mađarskoj politici stvarali su Hrvati. Odmah nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe prosvjedovali su jer je ban Levin Rauch sklopio Nagodbu u korist Mađara. Kako bi se smirila društveno-politička kriza na položaj bana je postavljen Ivan Mažuranić, poznat još kao *ban pučanin* jer je tijekom njegova mandata (1873.-1870.) unaprijeđeno školstvo i modernizirana uprava i sudstvo. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. više

¹¹⁰ Taylor, 156, 163

¹¹¹ Isto, 206

¹¹² Molnár, 212-216

¹¹³ Dukovski, 211-214

nije bilo potrebe za postojanjem Vojne krajine. Mažuranić traži da se ona priključi ostatku Trojedne Kraljevine, što je prihvaćeno uz uvjet da on odstupi s pozicije bana. Odstupa s pozicije 1880. a Vojna krajina godinu dana kasnije ulazi u sastav Hrvatske.¹¹⁴ Hrvatski banovi nakon Mažuranića provode čvršću politiku mađarizacije na koju Hrvati reagiraju sve većim otporom i okretanjem prema panslavizmu, hrvatskom trijalizmu i jugoslavenskoj ideji. Hrvatsko i srpsko seljaštvo postaje politički zrelo tijekom prvog desetljeća 20. stoljeća i aktivno se uključuju u politička pitanja.¹¹⁵

6.4 Planovi za federalizaciju Monarhije

U prvoj polovici 19. stoljeća vrijedi istaknuti plan federalizacije Miklósa Wesselénya, koji Monarhiju želi podijeliti na pet država: njemačku državu, poljsku državu (Galicija), mađarsku državu s povijesnim granicama (vidi prilog slika 5.), moravsku državu i bohemsku državu. Ovaj plan nije imao potencijal da zaživi jer nedostaje interes vlasti za njegovu provedbu. Drugi problem, u njegovom planu bi Mađarska znatno nadjačala Austriju, što nikako nije odgovaralo bečkom Dvoru. Treći problem je zanemarivanje volje *nepovijesnih nacija*, kako iz naziva Hobsbawm. Dakle tu ubrajamo Slovake, Hrvate, Srbe, Rumunje i Rusine u Zakarpatskoj oblasti. Drugi značajni planovi su oni u sklopu koncepta austroslavizma Borovskog i Palackog. Oni su odbijali postojanje zajedničke slavenske nacionalnosti kao nešto nerealno i idealističko. Željeli su transformaciju Habsburške Monarhije u federalnu državu u kojoj bi slavenski narodi bili jednaki drugim narodima. Austroslavizam ne može biti proveden zbog jakog utjecaja bohemskih i moravskih Nijemaca na politiku u češkim zemljama. Oni ne žele dozvoliti dominaciju Čeha u politici Bohemije i Moravske jer strahuju da će ih Češi bohemizirati, tj. nametnut češki jezik kao glavni jezik Bohemije i Moravske. No Česima to nije bio cilj, oni samo žele jednakost njemačkog i češkog jezika u Bohemiji i Moravskoj. Austroslavizam propada nakon sklapanja *Ausgleicha* 1867. kojim se država dijeli na dva entiteta. Austrija više ne može utjecati na unutarnju politiku Mađarske. Nakon 1867. Palacky više ne želi federalno preustroj cijele Monarhije nego samo Cislajtanije jer se u njoj nalaze češke zemlje.¹¹⁶

Dakle, planovi za federalizaciju se počinju javljati u prvoj polovici 19. stoljeća. Raniji planovi, tj. oni iz prve polovice 19. stoljeća, temelje se na federalizmu prema povijesnim pravima

¹¹⁴ Isto, 165-168.

¹¹⁵ Isto, 217-221.

¹¹⁶ Magocsi, P. R. & Pop, I. (ur.) 2002. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto: University of Toronto Press., 21

naroda, dok se kasniji planovi, oni iz druge polovice 19. i iz 20. stoljeća, odnose na federalizaciju na etničkoj razini. Prvi planovi su bili ispunjeni prevelikom idealizmom i romantičarskim zamislama. Kossuth je 1850-ih sastavljao vlastite planove za federalizaciju, ali oni nisu ozbiljno shvaćeni. On je htio da se sve podunavske zemlje organiziraju u *Podunavsku konfederaciju*. Plan je bio previše ambiciozan, idealističan i jednostavno nerealan. Glavnu riječ u toj konfederaciji bi trebala voditi Mađarska. Ovo je jedan primjer idealiziranog, romantičarskog plana. Takvi planovi lagano nestaju kako se 19. stoljeće bliži kraju. Tek nakon *Nagodbe* počinje ozbiljnije shvaćanje važnosti federalizacije i šanse za njenu realizaciju postaju većima nego prije, poglavito zbog interesa princa Rudolfa i Franje Ferdinanda za federalni ustroj. Obojica shvaćaju da je potrebno saslušati zahtjeve manjih naroda i pokušati postići kompromis u obliku federalizacije. Stare političke struje jednostavno nisu imale razumijevanja za promjene unutarnjih granica na etničkoj razini, žele zadržati neku vrstu *status quo*, koji za Monarhiju znači dominaciju Mađara i Nijemaca nad drugim narodima i očuvanje povijesnih granica.

Česi su tijekom 1860-ih predlagali plan o trijalizmu, čime bi im se priznala jednaka prava kao Mađarima. Ovaj prijedlog znači raskid s austroslavizmom jer se ne odnosi na Slavene u Mađarskoj. Trijalizam je umalo zaživio, nacrti su bili sastavljeni i dogovor postignut, no zbog jakog otpora njemačkih liberala i Mađara sve pada u vodu.¹¹⁷ Hrvati, Srbi i Slovenci su pred kraj 19. i početkom 20. stoljeća imali zajednički plan za trijalizam, kojim bi slovenske i hrvatske zemlje postale ujedinjene u jednu državu unutar Monarhije. Ovaj prijedlog zbog neslaganja slovenskih i hrvatskih političara nije zaživio.¹¹⁸ Hrvati i Srbi su predložili trijalistički plan bez slovenskih zemalja, no niti on nije prihvaćen.¹¹⁹ Iz ovog primjera vidimo da federalni ustroj nije kočen samo zbog manjka interesa vladajućih nego i različitih viđanja naroda, koji traže federalni ustroj, o tome kakav bi taj ustroj trebao biti.

Veliki plan za etničku federalizaciju Austro-Ugarske Monarhije i njenu transformaciju u Sjedinjene Države Velike Austrije predložio je 1906. rumunjski odvjetnik iz Transilvanije Aurel Popovici. Njegov plan, temeljen na organizaciji SAD-a, u je to vrijeme bio neizvediv jer ruši povijesne granice država. Franjo Ferdinand je cijenio Popovicia. Prema njegovu planu, Monarhija je trebala biti podijeljena na 15 federativnih jedinica: Njemačku Austriju, Njemačku Bohemiju, Njemačku Moravsku, Bohemiju, Zapadnu Galiciju, Istočnu Galiciju, Transilvaniju,

¹¹⁷ Dukovski, 164-165

¹¹⁸ Isto, 216-217

¹¹⁹ Matković, S. 2006. Ivo Pilar i Robert W. Seton-Watson (Dva pogleda na južnoslavenski pitanje). *Pilar*, vol. 1, br. 1 (1), 31-32

Hrvatsku, Ukrajinu, Slovačku, Vojvodinu, Mađarsku, županiju Sekelja, Tirol i Trst. Ustav nove države bi bio sličan američkom.¹²⁰ Ovaj ambiciozni plan je poslužio kao teoretsko rješenje nacionalnog problema, ali i moderno u smislu da uzima u obzir podjelu na nacionalnoj razini, a ne na povijesnim pravima.

Niti jedan plan o zajedničkoj federalizaciji Cislajtanijske i Translajtanijske Monarhije nije ostvaren do raspada Monarhije. Car Karlo je 11. listopada 1918., na dan završetka Prvog svjetskog rata, proglasio pravo naroda Cislajtanijske na samoodređenje, što su narodi jednostavno ignorirali. Karlo je mislio da će na taj način spriječiti "balkanizaciju" Cislajtanijske. Narodi koji su činili manjine više nisu htjeli federalizaciju. Zašto prihvatiti federalizaciju kada je neovisnost nadohvat ruke? Mladom Karlu je bilo jasno da treba federalizirati Monarhiju, ali ona je trebala čekati jer je u primarnome fokusu rat. Za vrijeme vlasti (1917.-1918.) je predlagao trijalističko uređenje Monarhije u kojemu bi se Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji priznala jednaka prava kao Mađarskoj. Trojednoj Kraljevini bi također pripala Rijeka, najvažnija i jedina mađarska luka. Mađari nikako nisu mogli prihvatiti Karlov plan. Stoga je bilo jasno da do provedbe ove verzije trijalizma nije moglo doći. Karlova odluka je iz očitih razloga došla prekasno. Tijekom 1917. nije bilo izraženog mentaliteta neovisnosti među narodima, bolje rečeno nije ga bilo na domaćoj političkoj sceni. Emigracija je u velikoj mjeri poticala separatizam. Miklós Molnár smatra da bi proglas o federalizaciji tijekom 1917. godine obradovao sve narode Cislajtanijske osim Nijemaca, ali ne bi utjecao na tijek rata. Nakon rata bi svejedno došlo do odcijepljenja. Što se mađarske strane tiče, nije bilo popuštanja. Jedini cilj mađarskih političara je očuvanje Mađarske u povijesnim granicama. Ova tvrdoglavost će im se teško obiti o glavu nakon Trianonskog ugovora 1920. kada su se ostvarile najmračnije noće more Mađara.¹²¹

¹²⁰ Isac, I. N. 2011. The United States of Greater Austria – a step towards European Union?. *Wayback Machine* [online]. Dostupno na:

<https://web.archive.org/web/20110912025311/http://www.centrulgafencu.ro/user/image/12isac.pdf>

[pristupljeno: 11. rujna 2021.]

¹²¹ Molnár, 246-249

7. Zaključak

Na temelju analize društveno-političkih okolnosti Habsburških zemalja tijekom 19. i početkom 20. stoljeća pitanje o spasu Monarhije kroz federalizaciju zamijenjeno je pitanjem o mogućnosti provedbe federalizacije. Federalizacija na temelju povijesno-pravnih teritorijalnih granica bila je možda provediva u prvoj polovici 19. stoljeća, ali transformacijom i jačanjem nacionalizma postaje anakronom u njegovoj drugoj polovici. Manjine u Cislajtaciji i Translajtaciji žele pravo na cjelovitost zemalja koje smatraju svojim, što narušava povijesne granice. Austrijanci, posebice oni u Moravskoj i Bohemiji, ne žele prihvatiti ujedinjenje čeških zemalja jer time postaju manjinom. Strahuju da će ih Česi pokušati bohemizirati i istisnuti iz ključnih pozicija. Unatoč strahu Nijemaca, izgledi za provođenjem federalizacije, ili barem češkog trijalizma, veći je u Cislajtaciji nego bilo kakav plan federalizacije u Translajtaciji. Mađari su se uporno sve do kraja Monarhije vodili Kossuthovim načelom iz 1848. o cjelovitosti povijesnih granica Mađarske. Opravdano su strahovali da će ih, ukoliko dođe do federalizacije, manji narodi, uglavnom Slaveni, nadglasati. Stoga mogućnosti za bilo kakve promjene unutarnjih granica nisu bile moguće. Teritorijalnu cjelovitost treba očuvati pod svaku cijenu, makar i represijom, što pred početak Velikog rata stvara ogromne probleme za Translajtaciju. Zbog industrijalizacije dolazi do urbanizacije i mijenjanja njemačkog karaktera gradova. U drugoj polovici 19. stoljeća Nijemci u gradovima izvan Austrije postaju manjinom. Nacionalističke stranke otkrivaju potencijal masa i okreću ih na svoju stranu. Stanje postaje napetim, sve češće izbijaju nasilni protesti, a vlast je nemoćna. Carev sin i prestolonasljednik Rudolf, koji nažalost izvršava samoubojstvo, te kasnije Franjo Ferdinand uviđaju važnost federalnog ustroja Monarhije. Principijelni problem je što jake konzervativne političke struje povezane s vlašću imaju anakrono mišljenje da se i u 20. stoljeću mogu očuvati povijesne granice oblikovane u srednjem vijeku i ranom novom vijeku. Na temelju svega navedenog zaključujem da federalizacija nije mogla biti provedena u 19. i ranom 20. stoljeću jer društveno-političke okolnosti nisu bile povoljne, nije bilo jedinstvenog prihvaćenog plana za federalizaciju, vlasti su vodile hegemonijalnu politiku i naposljetku, u politiku se ukorijenio trend odgađanja rješavanja nacionalnih pitanja manjina. Tijekom Prvog svjetskog rata slabost Monarhije izlazi na vidjelo i njen konačni raspad označava novo poglavlje u povijesti naroda Srednje Europe.

8. Literatura

8.1 Monografije

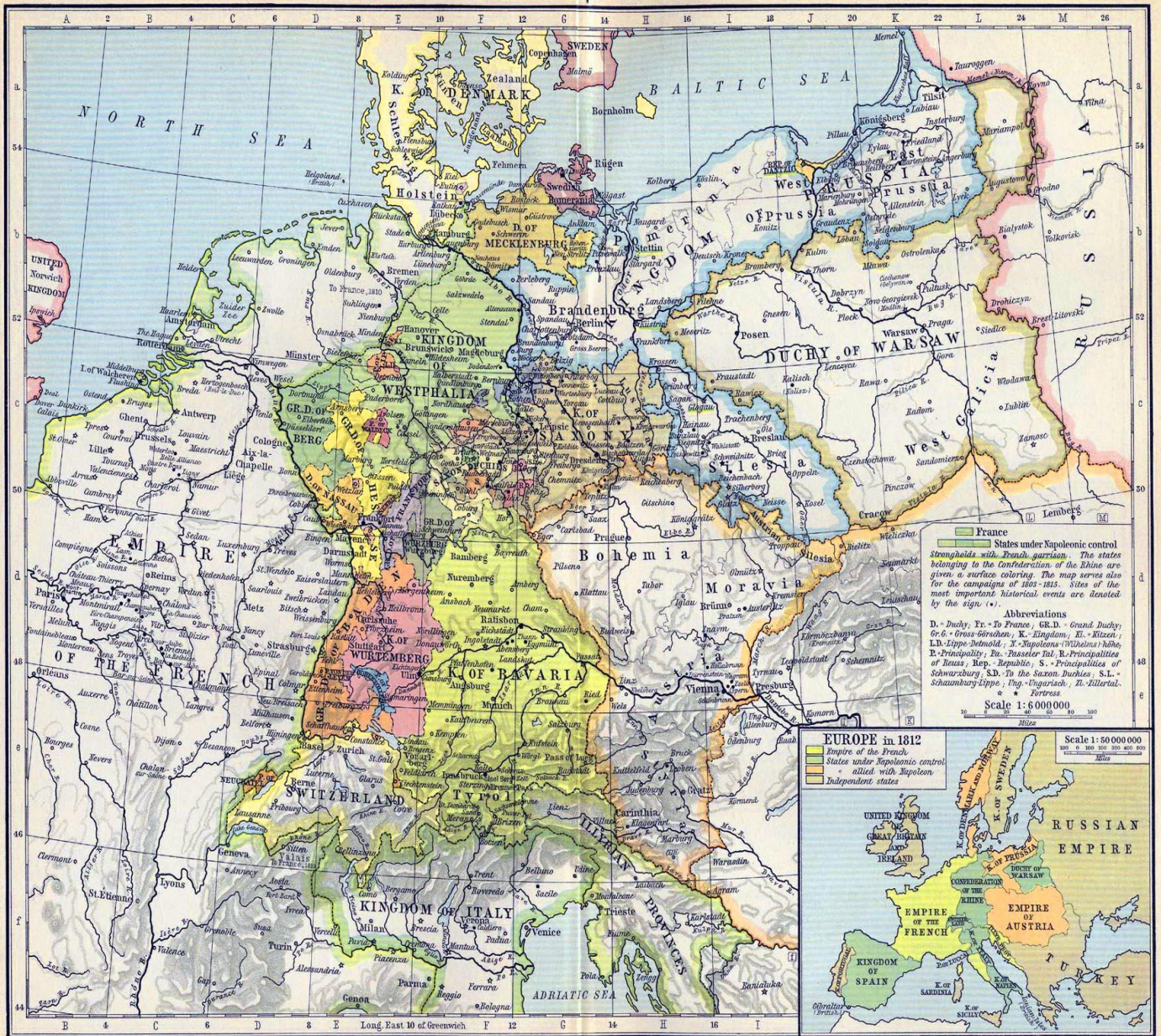
- Beller, S. 2006. *A Concise History of Austria*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blažević, Z. 2010. Indetermi-Nation: Narrative Identity And Symbolic Politics In Early Modern Illyrism. U: Trencsenyi, B. & Zaszkaliczky, M. (ur.) *Studies in the History of Political Thought*, vol. 3. Leiden: Brill.
- Cartledge, B. 2011. *The Will to Survive: A History of Hungary*. London: Hurst & Company.
- Davies, N. 1996. *Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press.
- Davies, N. 2005. *God's Playground: A History of Poland*. Drugi svezak. New York: Columbia University Press.
- Dukovski, D. 2005. *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*. Prvi svezak. Zagreb: Alineja.
- Greenfeld, L. 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Greenfeld, L. 2018. The World Nationalism Made. *American Affairs Journal*, vol. 2, br. 4.
- Hobsbawm, E. J. 1993. *Nacija i nacionalizam: Program, mit, stvarnost*. Zagreb: Novi Liber.
- Isac, I. N. 2011. The United States of Greater Austria – a step towards European Union?. *Wayback Machine* [online]. Dostupno na: <https://web.archive.org/web/20110912025311/http://www.centrulgafencu.ro/user/image/12isac.pdf> [pristupljeno: 11. rujna 2021.]
- Johnston, W. M. 1993. *Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Magocsi, P. R. & Pop, I. (ur.) 2002. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto: University of Toronto Press.
- Matković, S. 2006. Ivo Pilar i Robert W. Seton-Watson (Dva pogleda na južnoslavenski pitanje). *Pilar*, vol. 1, br. 1 (1).
- Molnár, M. 2001. *A Concise History of Hungary*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pánek, J. & Tůma, O. 2019. *A History of the Czech Lands*. Prag: Karolinum Press.
- Sperber, J. 2005. *The European Revolutions, 1848-1851*. Drugo izdanje. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schulze, H. 1991. *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck 1763-1867*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spiesz, A. & Caplovic, D. 2004. *Illustrated Slovak History: A Struggle for Sovereignty in Central Europe*. Wauconda, Illinois: Bolchazy-Carducci Publishers.
- Storchová, L. 2010. Indetermi-Nation: Narrative Identity And Symbolic Politics In Early Modern Illyrism. U: Trencsenyi, B. & Zaszkaliczky, M. (ur.) *Studies in the History of Political Thought*, vol. 3. Leiden: Brill.
- Taylor, A. J. P. 1990. *Habsburška Monarhija 1809.-1918*. Zagreb: Znanje.
- Zöllner, E. & Schüssel, T. 1997. *Povijest Austrije*. Zagreb: Barbat.

8.2 Mrežne stranice

<https://www.duden.de/rechtschreibung/Volkstum> [pristupljeno: 28. srpnja 2021.]

<http://www3.ilch.uminho.pt/kultur/Des%20Deutschen%20Vaterland.htm> [pristupljeno: 28. srpnja 2021.]

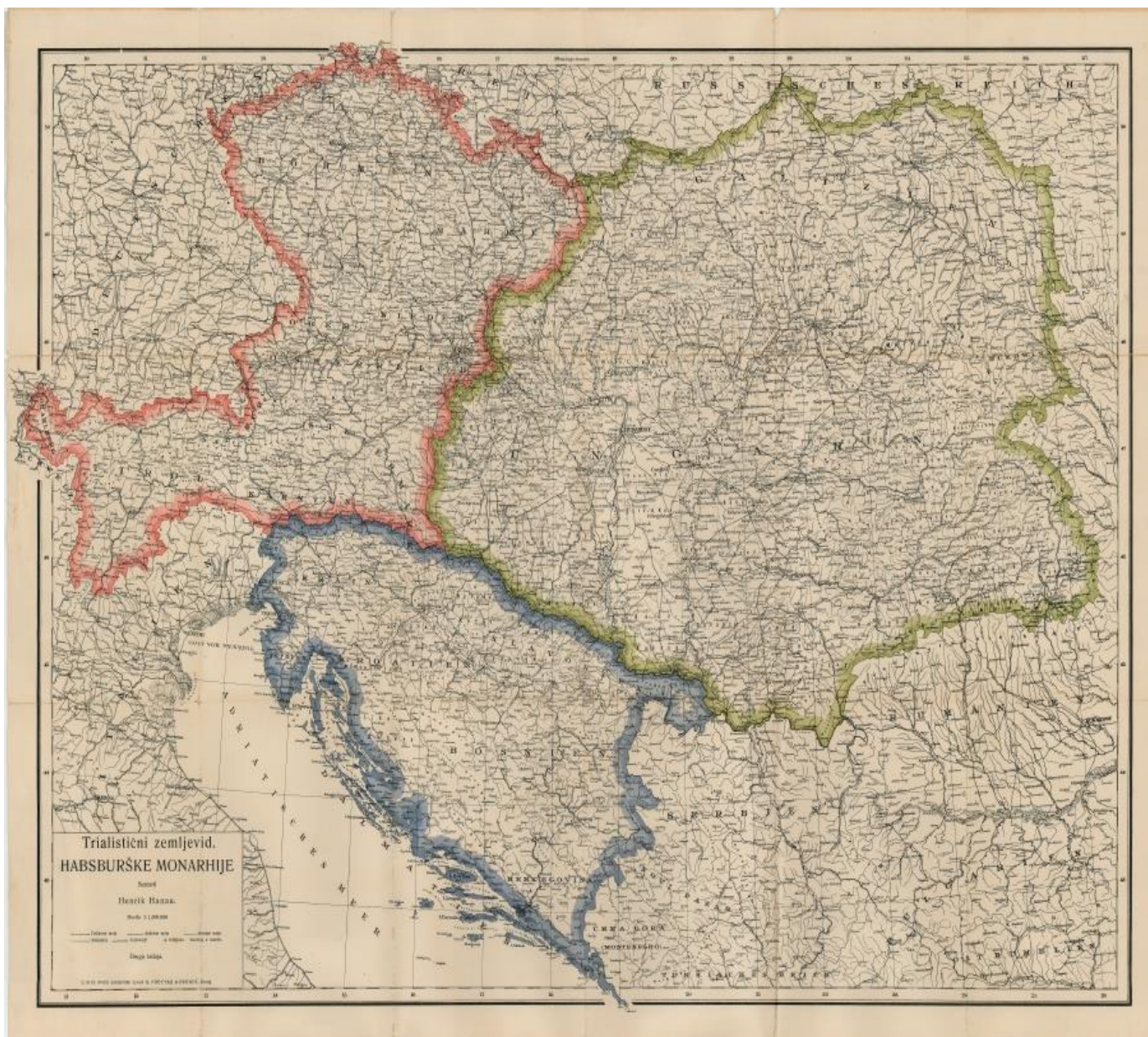
Slika 1. Kartografski prikaz Srednje Europe 1812. godine

(Izvor: http://www.emersonkent.com/map_archive/central_europe_1812.htm)

Slika 2. Kartografski prikaz Srednje Europe nakon Bečkog kongresa 1815. godine

(Izvor: http://www.emersonkent.com/map_archive/central_europe_1815_1866.htm)

Slika 3. Kartografski prikaz prijedloga trijalističkog ustroja prema Henriku Hanau 1905. godine

(Izvor: <https://www.wikiwand.com/hr/Trijalizam>)

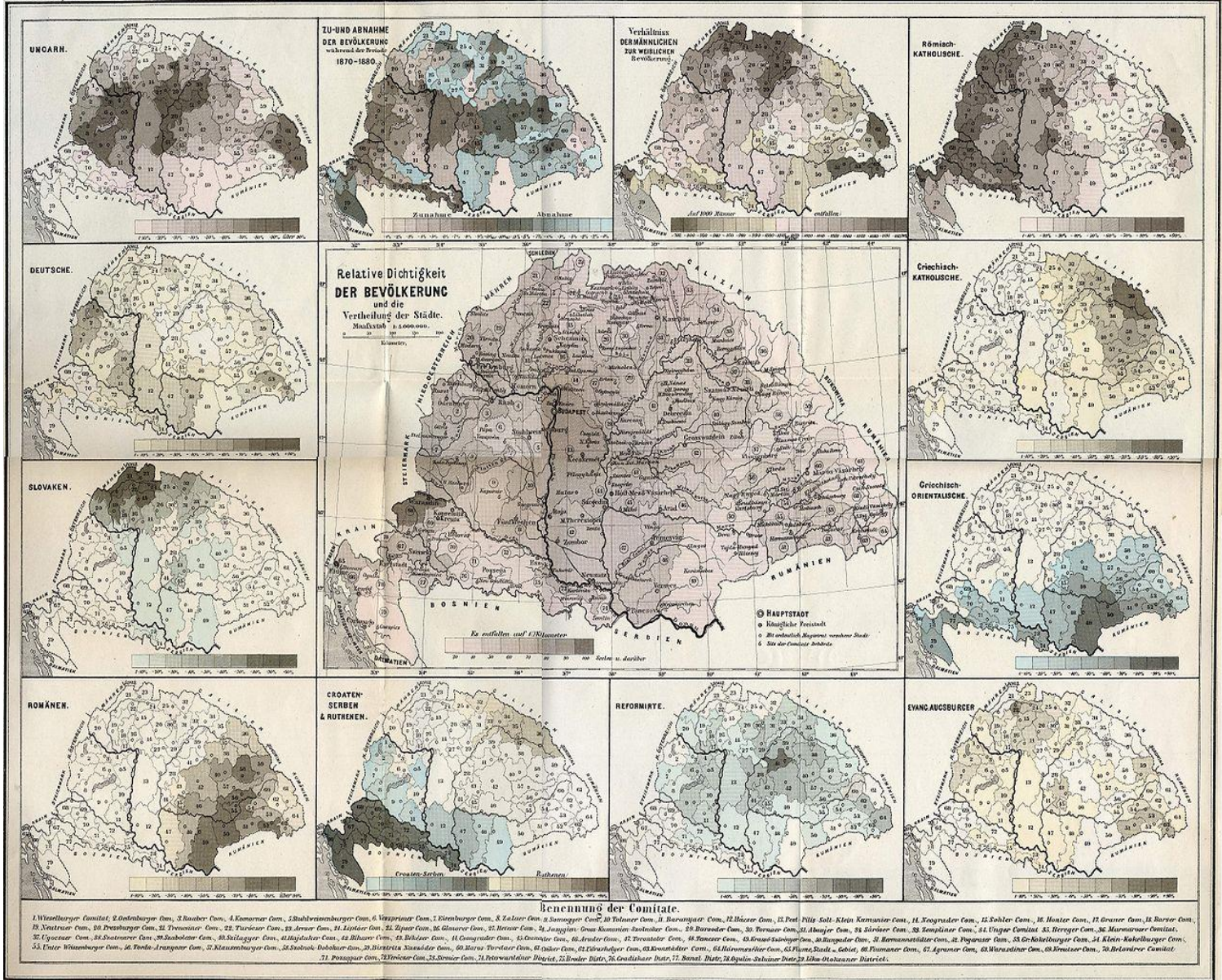
Slika 4. Kartografski prikaz trijalističkog ustroja bez Slovenije prema Ivi Pilaru 1910. godine
(Izvor: <https://www.wikiwand.com/hr/Trijalizam>)

STATISTISCHE KARTEN VON UNGARN.

Auf Grund der Volkszählungsdaten vom Jahre 1880 entworfen und gezeichnet von Ién. Hásek, Cartografen im k. ung. statist. Landesbureau.

Petermann's Geographische Mittheilungen.

Jahrgang 1882, Bd. 10, 19.

GOTHA: JUSTUS PERTHES. 1882.

Slika 5. Kartografski prikaz izrađen na temelju popisa stanovništva Mađarske iz 1880. Prikazuje rasprostranjenost religija, gustoću naseljenosti i nacionalnosti, koje su određivane na temelju materinjeg jezika. (Izvor: <https://www.loc.gov/maps/?all=true&dates=1880/1889&fa=language:german%7Clocation:hungary%7Csubject:hungary&st=slideshow#slide-4>)

Slika 6. Umjetnička predodžba Ujedinjenih Država Velike Austrije

(Izvor: <https://www.deviantart.com/regicollis/art/United-States-of-Greater-Austria-783016536>)